

הוויכוח בעיתונות המרוקנית בעניין זכויות היהודים והגירתם, 1955–1965

יגאל בן-נון

מוסד המלוכה חש מחויב "להגן על בניו היהודים". בגישה זו הייתה מידה לא מעטה של סנטימנטליות נטולת ריאלי-פוליטיק. גישה נוספת סברה כי יציאת היהודים מן המדינה מיד עם קבלת עצמאותה, עלולה לערער את יציבותה בתחומי המנהל הציבורי, המסחר והכלכלה, כיוון שהיהודים מילאו תפקיד חשוב בתחומים אלה. גרסה אחרת לטענה זו הדגישה שעצם הפרסום בעיתונות העולמית על יציאה המונית של יהודים ממרוקו עלולה ליצור רושם שהמדינה הצעירה מתמוטטת כלכלית ולהציג אותה כבעלת משטר לא הומני⁵. לפי גישה אחרת התרת יציאה המונית של יהודים עלולה הייתה להציג את מרוקו בפני דעת הקהל העולמית כמדינה לא-דמוקרטית ולא-מתקדמת שלא מסוגלת להעניק לאזרחיה הלא-מוסלמים את התנאים להשתלבות נאותה בחברתה. אחרים האמינו כי יציאת יהודים, מהגרים ברובם לישראל, תפגע ביחסי מרוקו עם מדינות ערב להן היא זקוקה לייצוב מעמדה המדיני, בתום מאבקה בצרפת הקולוניאלית. ולבסוף, היו אלה שחשבו כי הגירה מסיבית של יהודים צעירים לישראל תחזק את כוח צה"ל במלחמתו במדינות אחרות.

נציגי הארגונים היהודיים העולמיים, שנשלחו מטעם מדינת ישראל, השיבו בפגישותיהם עם ההנהגה המרוקנית על הטענה שכלכלת מרוקו עלולה להיפגע עקב נטישת היהודים. הם הדגישו שמשקלם של היהודים בכלכלת המדינה זניח כיוון שכ-60,000 יהודים (מתוך 160,000 בשנת 1960) התקיימו רק בזכות סיוע ארגון הג'וינט היהודי-אמריקני⁶. הם הוסיפו שיציאת בעלי מקצוע יהודים מן המדינה תפנה מקומות עבודה לצעירים מוסלמים משכילים. על החשש מתגובת מדינות ערב, השיבו נציגים אלה שגם מדינות חברות הליגה הערבית וגם מדינות הנלחמות בישראל הרשו ליהודיהן לצאת לישראל, ובניהם של יהודים אלה משרתים בצה"ל. נציג הקונגרס היהודי העולמי, אלכסנדר איסטרמן, טען כי בעוד גמאל עבד אלנאצר עודד את היהודים לצאת ממצרים, ואף גירש אותם בשנת 1957, אחרי מבצע סיני, במסגרת חתימתו לאחדות לאומית, מרוקו מעודדת גיוון לאומי⁷. הנציגים הזכירו כדוגמה למדיניות ליברלית את העמדה התוניסאית, שעוצבה בידי חביב בורגיבה. אף על פי שהתיר יציאה חופשית מן המדינה, היהודים לא מיהרו לצאת.⁸

הקהילה היהודית, מעמדה וזכויותיה בעיתונות המרוקנית בעיתונות המרוקנית שלאחר העצמאות היו לא מעט התייחסויות לקהילה היהודית, למעמדה ולזכויות אנשיה. מדובר בעיקר במאמרים בערבית ובצרפתית בעיתונות המפלגתית ובהצהרות פומביות של מנהיגים. דברי ראשי השלטון מובאים בהרחבה גם במסמכים המצויים בארכיונים ישראלים, אך יש להתייחס אליהם בזהירות. בראשית ימיה של מרוקו העצמאית תפסו בעיות הקהילה היהודית, ישראל והיהדות העולמית חלק זניח במכלול הנושאים שהעסיקו את ראשי המדינה הצעירה. לכן מגעיהם של ראשי המדינה עם ראשי הארגונים היהודיים העולמיים ועם שליחי ישראל המוסווים היו נושא עדין ורגיש שהמרוקנים לא היו מעוניינים להשאירם בכתובים.

יומיים אחרי שובו לבירה רבאט, בחג ההכתרה ב-18 בנובמבר 1955, ציין בנאומו הסולטאן מוחמד בן יוסף (מוחמד החמישי)¹, שליח מרוקו יוענקו אותן זכויות וחובות כלמוסלמים, במלוכה תחוקתית שתבטיח לכל המרוקנים, ללא הבדל דת, את זכות ההתארגנות האזרחית והמקצועית. בפגישותיו עם משלחות יהודיות בעיירה סן ז'רמן-אן-לה בשנת 1956, לפני ששב למולדתו, הצהיר הסולטאן: "עידן חדש עומד להיפתח בפני נתיני היהודים. בקרוב תראו את ההוכחות לכך. מעתה הם ייהנו מזכויות כאחיהם המוסלמים, ללא הגבלה מכל סוג". באותה שנה הוא חזר על הבטחתו, והוסיף: "היהודים ייהנו משוויון זכויות, שוויון מוחלט, וישולבו בכל מסגרות החיים הלאומיים וגם באחריות המיניסטריאלית"². גם מפלגת האסֶטֶקְלָאל (העצמאות)³ הפופולרית והמפלגה הדמוקרטית לעצמאות (Parti Démocratique pour l'Indépendance), שחבריה היו בעיקר בעלי מקצועות חופשיים, פנו ליהודים בקריאה לבנות את מרוקו החדשה עם אחיהם המוסלמים. לראשונה הוזמנו רשמית גם היהודים להצטרף לשורותיהן.⁴

אם בנושא זכויות היהודים לא נמצא מי שערער על עקרון השוויון בין היהודי למוסלמי, לא זה היה היחס לזכות ההגירה של יהודים. ההנהגה המרוקנית התנגדה להגירה זו מסיבות מגוונות. הגישה הפטרנליסטית-מסורתית שאפיינה את עמדת המלך מוחמד החמישי, ראתה ביהודי הקהילה נתינים בחסותו האישית של השליט.

אף צד לא העז לרמוז על הסכמתו ליציאת היהודים, אף שבשיחות אישיות לא התנגדו לכך ולא הפריעו לה. הארמון נאלץ להשלים עם המציאות ולוותר על רצונו להחזיק את היהודים בעל כורחם. לוותר זה הייתה יותר מסיבה אחת. החשובה שבהן הייתה קשורה לעתידו של היהודי במדינה אסלאמית. לצד הלחץ של דעת הקהל העולמית היהודית והלא יהודית, גברה בהדרגה הראייה הפרגמטית.¹⁰

זכויות היהודים בעיתונות היהודית

נושא זכויות היהודים העסיק גם את הביטאונים היהודיים במרוקו. בימי השלטון הצרפתי יצאו לאור שני עיתונים יהודיים בשפה הצרפתית: *L'Avenir Illustré* (העתיד המאור) בעל העמדות הציוניות, שהופיע בין השנים 1926-1940, בעריכת יונתן תורש ו-*Union Marocaine* (איחוד מרוקני), שיצא לאור בשנים 1932-1940. העיתון הראשון נתמך בידי חברת כ"ח אשר דגלה, עד שואת יהודי אירופה, בהתערות בתרבות הצרפתית והסתייגה מן הציוניות המעשית. מאוחר יותר, בשיתוף עם חברת שרל נטר, פרסמה החברה גם את הביטאון הציוני בשפה הצרפתית *Noar* (נוער), שיצא לאור בין השנים 1945-1954 בעריכת פרוספר כהן ואחריו בניהולו של המשפטן מאיר טולדנו. בפברואר 1950 יצא לאור הירחון *La Voix des Communautés* (קול הקהילות), שהופיע עד שנת 1956, ולאחר הפסקה של ארבע שנים חידש את הופעתו ב-15 בפברואר 1961, עד אוקטובר 1963. בנובמבר 1960 פרסם העיתונאי ויקטור מלכה עלון ובו מאמרים מתורגמים מן

עיתון "נוער", ספטמבר 1948

כתורת עיתון "נוער", יולי 1952

ביטאון הקהילה "קול הקהילות" אוקטובר 1962

מעמדם הכלכלי של היהודים היה דומה לזה של המתישבים הצרפתים במרוקו. למרות השוני בנתינות, היהודים היו צרכנים טובים וכוח אדם מיומן למשרות ניהול. לדברי ההיסטוריון דניאל ריוה, "לא יהיה מוגזם לקבוע שעזיבת הקהילה עלולה לרושש מבחינה אנושית את מרוקו יותר משובם של האירופים לצפון הים-התיכון".⁹ מעיני היהודים לא נעלם החשש מפני מה שעלול לקרות משתגבר המדינה על קשיי ההסתגלות לעצמאות הכלכלית והמדינית, אך לתביעה לחופש תנועה ולהענקת דרכונים לא הייתה משמעות מעשית. דרישות אלה יכלו לענות, לכל היותר, על צורכיהם של סוחרים ושל בעלי עסקים שביקשו לצאת לאירופה לרגל עסקיהם או לחופשה. יהודי הכפרים והשכבות העממיות בערים היו זקוקים לסיועו של גוף שיארגן את יציאתם, יטפל בהובלת רכושם וידאג לקליטתם בארץ חדשה. אך נציגי הארגונים היהודיים העולמיים העדיפו להזכיר לראשי השלטון תביעות עקרוניות כחופש תנועה והנפקת דרכונים, ולא ארגון הגירה שיטתית של אזרחיה היהודים של מרוקו לישראל. כיוון שההתנגדות העקרונית להגירה שימשה נשק פוליטי בידי המפלגות בהתקפותיהן ההדדיות ובהתנגדותן למדיניות הארמון,

בהחלטה החד משמעית להבטיח לכל אזרחי מרוקו, ובהם היהודים, את אותם זכויות וחובות הן תרומה חשובה לפתרון משבר שמעורר עתה דאגה רבה [...] הן מעודדות אותנו לחשוב שמנהיגי התנועה הלאומית ישתמשו בהשפעתם כדי למנוע את ניצול המשבר למטרות אנטישמיות בידי קיצונים חסרי אחריות"¹². הצהרות אלה באו בהשפעת מהומות נגד הצרפתים שנפגעו בהן גם יהודים. לפי העיתון **ג'ואיש כרוניקל**, ראשי המפלגה הדמוקרטית לעצמאות הסכימו לבטל את כל המגבלות הקיימות בחוק נגד היהודים במדינה העצמאית, ונציגי האסתקלאל לא התערבו.¹³ ההסכם הסודי בין שני הצדדים הביא למפנה ביחס מנהיגי הקהילה לשלטונות ולפי עורך הביטאון **נוער**, מאיר טולדנו, הם תמכו במלוכה תחוקתית-פרלמנטרית שהמלך לא ינהל בה בפועל את ענייני המדינה. במאמר של טולדנו בעיתון **לה מונד**, שפורסם גם ב**ג'ואיש כרוניקל**, הוא ביטא את שאיפתו למדינה שהגורם הדתי בה לא יקבע ושחוקתה תהיה ליברלית ודמוקרטית. השירותים של המדינה יהיו שווים למוסלמים, לנוצרים וליהודים.¹⁴

שתי המפלגות הגדולות הצהירו על תמיכתן בחופש הגירה ליהודים. בנובמבר 1955 העניק עבד אלרחים בועביד, מצערי האסתקלאל, ראיון לעיתון **ג'ואיש אוברוור** והתייחס להגירה לישראל: "חופש התנועה או הזכות לצאת ממרוקו היא אחת מן החירויות האינדיווידואליות שמהן צריכים ליהנות כל אזרחי מרוקו, חוץ ממצבים מיוחדים, בתקופת מלחמה, למשל [...] אישית, אני רואה פסול בעובדה שיהודי מרוקו ינהלו קשרי משפחה, קשרי תרבות ורוח עם קרובים בישראל. שאיפתנו הגדולה היא שישררו במזרח התיכון שלום ושלווה כדי שישובו היחסים בין מוסלמים, נוצרים ויהודים להיות נורמליים". גם עבד אלקדר בן ג'לון, מזכ"ל המפלגה הדמוקרטית לעצמאות, התייחס לסוגיית ההגירה ואמר לכתב העיתון בפריס:

מעולם לא חשבנו לשלול אותה [את חופש התנועה] מאזרחינו היהודים או להתנגד לחירותם בתחום זה. אנו סבורים שהגירת היהודים המרוקנים לישראל נובעת בחלקה מחוסר אמון בעתיד ומעריכים שמקור ההגירה בתעמולה נצלנית [...] אנו מדגישים את העובדה שקריאתנו לתרום לכך [שלהיהודים] ישתכנעו שכל תחומי החיים המרוקנים פתוחים לפנייהם ללא הגבלה ושיחש זה ישכנע אותם להישאר בארצם.¹⁵

בשנת 1955 חלה תמורה בעמדותיו הפוליטיות של עורך כתב העת **נוער**, מאיר טולדנו, בהתאם לרוח הזמן. לצד עמדותיו הפרו-ישראליות, שבאו לידי ביטוי במאמרי הביטאון, הוא הדגיש את תמיכתו בהתערות יהודית בפוליטיקה ובחברה המרוקנית. האסתקלאל ראה בו מועמד אידאלי לכהן כשר יהודי בממשלה. יריביו, ובמיוחד איש העסקים ג'ו אוחנה, שתמך בעקיבות בתנועה הלאומית, האשימו אותו באופורטוניזם בגלל הסתירה לכאורה בין ציונות לאינטגרציה במדינה העצמאית. טולדנו הביע את עמדותיו העדכניות במאמר בעיתון **Maroc Presse** בנובמבר 1955, שכותרתו הייתה "המטלות של מחר", ובו תמך בשונו של הסולטאן למולדתו:

העיסוק הכללי באישיות הסולטאן אמורה להוכיח לכולם שנוצרה אחדות דעים בשאיפת המרוקנים להחלפת שלטון החסות ולהענקת עצמאות למרוקו, במסגרת של תלות הדדית ובניית מערכת חיים פוליטיים וחברתיים חדשים במדינה. בעיני המרוקנים, שאיפות אלה חפפו תמיד את שונו של הסולטאן מגלותו לכס השלטון [...] הממשלה המרוקנית הראשונה חייבת לזכות בראש ובראשונה באמונו המלא של

LIBRE / OPINION

Maroc - Press 8-11-1955

LES TACHES DE DEMAIN

par Meyer TOLEDANO

Membre fondateur
des Amitiés Marocaines

Ce que l'on a appelé pendant plus de deux ans le problème du Trône est maintenant réglé. Tout le monde, sans aucune exception, convient que S. M. Sidi Mohamed Ben Youssef doit remonter sur son trône. Ceux qui s'étaient montrés ses plus farouches adversaires, ont spectaculairement réclamé son retour rapide à Rabat. Les journaux qui avaient jadis lancé les plus basses accusations à l'encontre du Souverain, les personnages qui, il y a seulement quelques semaines, vitupéraient encore contre lui, expriment aujourd'hui sans réserves le désir de le voir rétabli dans ses droits.

Cette unanimité, à l'abord, engage à la satisfaction. Les ennemis d'hier sont devenus les partisans les plus zélés d'une seule et même cause. Mais à la réflexion, cette unanimité déroute et n'est pas sans inquiéter.

Il a fallu en effet une éclatante évidence pour déterminer enfin les égarés à se rallier à une solution qui s'imposait depuis longtemps.

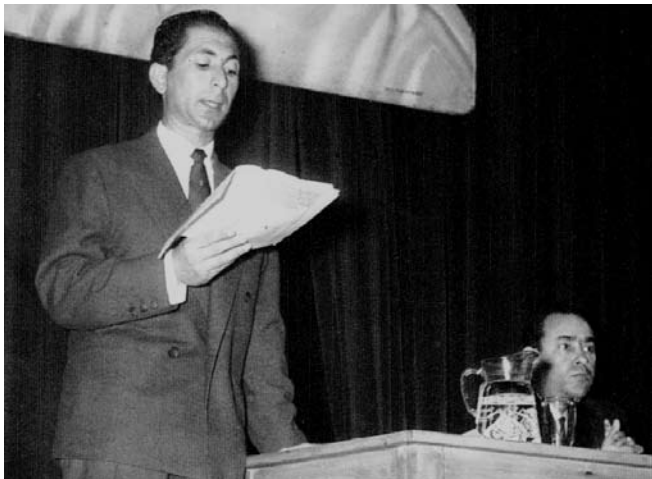
Les politiciens responsables du malaise marocain n'ont pu comprendre la portée du coup de force d'août 1953 qu'après que des centaines d'êtres humains fussent tombés victimes d'une funeste politique et que la preuve fût administrée de l'impossibilité de gouverner le Maroc.

מאמר של מאיר טולדנו במרוק פרס

העיתונות הערבית במרוקו שנתגלו בהם נימות אנטישמיות. הפרסום הופך בדואר למנויים בלבד. שידורי רדיו יהודיים בשפה הצרפתית בניהולו של ז'ראר ישראל (לאון נוואל) התקיימו שנים אחדות ותכניות על נושאים יהודיים שודרו גם ברדיו הממלכתי.

בינואר 1955 התכנס הוועד הפועל של הקונגרס היהודי העולמי בבניין אונסקו שבפריס עם ראשי האסתקלאל והמפלגה הדמוקרטית לעצמאות. המרוקנים התלוננו על כך שהקהילה היהודית המקומית לא תמכה בדרישתם לעצמאות ועמדו על אופיין הדמוקרטי של תנועותיהם, הנשען על חופש ושוויון לכל האזרחים, ללא הבדל דת או מוצא. בפגישה רשמית ראשונה זו בין שני הצדדים לא התקבלו החלטות, אך נפתח פתח לסדרת פגישות אישיות בפריס ביוזמת ראשי התנועה הלאומית המרוקנית.

ב-15 באוגוסט נפגש אלכסנדר איסטרמן בחשאי עם מנהל המשרד להסברה ולתיעוד של האסתקלאל בניו יורק, אחמד בלפרג'. בתום הפגישה פרסם האחרון הודעה לעיתונות: "אל ליהודים לחשוש מגילויי אפליה במרוקו העצמאית. יהודי מרוקו, כמו המוסלמים, הם אזרחים מעשית וחוקית כאחד. הם ייהנו מאותן זכויות והיו כפופים לאותן חובות. אמונתם הדתית לא תיפגע. הדבר החיובי שיצמח להם יהיה שחרורם מעול השלטון הקולוניאלי שניצל גם אותם. מרוקו היא ארצם העצמאית ומי שעוזר ליהודי מרוקו עוזר לעצמאות מרוקו."¹¹ המזכיר הכללי של המפלגה הדמוקרטית לעצמאות, עבד אלקדר בן ג'לון, חיוק בעיתון **L'Observateur** בפריס את הצהרת בלפרג': "ההבטחות הכלולות בהצהרה האחרונה בחתימת אחמד בלפרג' [...]"

העיתונאי ופעיל השמאל מרק סבה נואם בפני צעירים יהודים יושב לידו יו"ר האספה המייעצת מהדי בן-ברכה

אך ציין שהזמן מוקדם מדי לכך. הוא הזכיר לבן שיחו את ההצהרות הרבות של ראשי השלטון למען זכויות היהודים במדינה העצמאית, והוסיף: "אין צורך למתוח את הדבר יתר על המידה ולדרוש עוד ועוד הצהרות, שכן הדבר עלול להזיק". הוא מזהה על שניציג הוועד היהודי האמריקני, אברהם קרליקוב, לא התייעץ לפני פגישתו עם ראש הממשלה המרוקני זמן מה קודם לכן וסחט מן האחרון עוד הצהרה על זכויות היהודים. השר טען שההכרזה החדשה מיותרת, שכן היהודים שואלים את עצמם מדוע מתפרסמות הצהרות חוזרות ונשנות אם הכול בסדר. אם תימשכנה ההצהרות, סבר השר, המצב עלול להשתנות ולפגוע בסבלנות המוסלמים. בן זקן ביקש מעורך העיתון בשפה הצרפתית *Le Petit Marocain* (המרוקני הקטן) לא להדגיש בדרך אוהדת מדי את העניינים היהודיים והישראליים, ולהצניעם.²²

זמן מה לאחר מכן, בחודש פברואר, פרסם עיתון המפלגה הדמוקרטית לעצמאות, **אראי אלעם** (דעת הקהל), מאמר מערכת על מחנה המעבר לעולים "קדימה", ובו האשים את האימפריאליזם הצרפתי כי גרם "לניתוק היהודים מסביבתם המרוקנית, וקבע להם מעמד של מיעוט דתי [...] שחי בשולי בעיות האומה המרוקנית כולה [...] אף על פי כן הצליחו המרוקנים להוקיע את התמרונים האימפריאליסטיים ולבנות את עצמם כאומה מתקדמת, שלא מבחינה במוצא היסודות מהם היא מורכבת". כותב המאמר הוסיף שהאימפריאליזם "ניצל את בעיית היהודים במרוקו כאמצעי לניתוק אחד מיסודות האומה מן האומה כולה". הוא פנה ליהודי מרוקו וביקשם לא לכרוע תחת עול הקשיים העומדים לפניהם ולהימנע מבריחה מן הארץ. המאמר תקף את עמוס רבל, מנהל מחנה המעבר לעולים "קדימה", על שאין הוא מאפשר לעיתונאים להיכנס למחנה, וקבע שיש לראות במארגני ההגירה היהודית את "אויבי מרוקו ואויבי האומה כולה [...] יהודי מרוקו חייבים יותר מכולם לתבוע סגירת מוסדות כאלה ולגרש את בעליהם למקום ממנו באו".²³ במאמר אחר פירט העיתון: "אין לנו יכולים לסבול שהציונים האימפריאליסטים יגייסו יהודים מרוקנים, שהם אזרחי המדינה, ולעשותם למתנחלים עתידיים באדמה ערבית

העם המרוקני. בלעדי אמון זה, ההסכם שיושג במשא ומתן עם צרפת לא יניח את דעתו ולבסוף יידחה על ידו. להרכבת הממשלה החדשה לא צריך להזדקק לטכנוקרטים אלא למנהיגים הגדולים שלא חששו להקריב קרבנות ולחיות חיי סבל, מנהיגים שהציבו את אינטרס המדינה לפני האינטרס האישי וגם זכו באמון העם".¹⁶

באוקטובר 1955 פרסם ג'ו אוחנה מאמר חריף באותו עיתון, "המצפון הלאומי", ובו תקף את מוסדות הקהילה היהודית:

היהודים מבקשים זכויות, כלום ממלאים הם את חובותיהם? הם מבקשים ביטחונות דמוקרטיים, כלום ידוע להם מה המושג "אומה" דורש מהם? הבטחות ניתנו להם בהזדמנויות רבות, אך להן נדרשת תמורה ברורה [...] רק עם מילוי חובותיהם הלאומיות ייהנו היהודים ממלוא זכויותיהם הלאומיות [...] הפטריוטיות של היהודים באה לידי ביטוי בשתיקה חסרת אומץ, בה רק קול מנהיגיהם שיקף את תחושותיהם האמיתיות. מפלגתנו התנגדה למצב שעלול לפגוע באחדות הלאומית. היום היהודים חייבים להרים קול להדחת החבורה המעוניינת להפוך את היהודים למיעוט נבדל וליצור מדינה בתוך מדינה. על היהודים לפעול מתוך אחדות ולהגיע לאינטגרציה מהירה, טוטלית וסופית באומה המרוקנית [...] יש צורך דחוף לחסל, פשוטו כמשמעו, את מועצת הקהילות היהודיות, את ועדי הקהילות וכל מנגנון ספרטיסטי הגורם להפרדת היהודים מן האומה המרוקנית. יש להעביר את תפקידיה המקוריים של מועצת הקהילות לידי מוסדות צדקה חוקיים, שיטפלו רק בתחום זה [...] משיחיסולו המוסדות שהכבידו על צוואר היהודים כאבן ריחיים, דבר לא ימנע מהם ליטול חלק פעיל בחיים הציבוריים, כאחיהם המוסלמים. הגיע הזמן שהיהודים המרוקנים יידעו מה חובותיהם. נציגיהם הוליקו אותם שולל די והותר. ובכל זאת עדיין לא מאוחר לפעול.¹⁷

רוב היהודים האשימו את אוחנה בבגידה וראו בו "יהודי קטולי יותר מן האפיפיור". בהיותו ידידו הקרוב של בן ברקה, הצטרף אוחנה לאגף השמאלי של האסתקאלאל.¹⁸ באחד מביקורי איסטמן במרוקו לשם ניהול שיחות על הגירת היהודים, פרסם מרק סבאה בעיתון **אלאסתקאלאל** מאמר ובו כתב: "איזו זכות יש לארגון זה לדבר בשמנו? אין לנו צורך בהתערבות זו. אנו קודם כול מרוקנים ורק אחר כך יהודים".¹⁹

היהודים, הציונות וישראל

מנהיגים מרוקנים רבים ראו לנכון להרגיע את היהודים ערב העצמאות ולהבטיח להם שוויון זכויות מלא. אך ריבוי ההצהרות המרגיעות עורר סימני שאלה ברחוב היהודי, שהחל לשאול את עצמו מה פשר התופעה. הדבר בא לידי ביטוי בפגישתו החשאית של השר לאון בן זקן עם השליח עמוס רבל, יושב ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית במרוקו, ב-29 בינואר 1956.²⁰ הפגישה התקיימה ביוזמת הפעיל הציוני הוותיק רפאל בן אורף. לפי הדיווח של רבל הוא פגש איש עצבני ומפוחז, אף שהסכים להמשיך במגעים קבועים עם נציג ישראל, בתיווכו של בן אורף. השר היה מאוכזב מכך שישראל לא מצאה לנכון לברך את המלך עם שובו למולדתו, והמליץ לישראל לפנות אליו דרך גורמים בפריס ולדבר על לבו על ההגירה היהודית, כמי שעומד בראש מדינה השואפת לדמוקרטיה.²¹ בן זקן הדגיש שאין להסתיר את ההגירה מעיני השלטונות. הוא הציע גם שהגורמים שיטפלו בהגירה בגלוי ובהסכמה יהיו יהודים ממרוקו. רבל הציע לשר להקים אגודת ידידות ישראל-מרוקו. בן זקן לא דחה את הרעיון,

LA VOIX DES COMMUNAUTES.

CONGRES DES COMMUNAUTES

RAPPORT MORAL

PAR M. DAVID AMAR, SECRETAIRE GENERAL

(Suite de la première page)

LA LIBERTE DE CIRCULATION

On se souvient que dès 1954, la population juive tout entière, avait été sensibilisée par le caractère discriminatoire d'une circulaire ministérielle restreignant la liberté de circulation des Israéliens. Abstraction faite de préjudices moraux, la question était délicate, voire tragique, lorsque cette mesure antidémocratique affectait des parents ayant des enfants se trouvant à l'étranger, des personnes appelées à se déplacer pour un cas de maladie ou de décès. Ainsi, coïncidant de la responsabilité qui lui incombait, le Conseil devait redoubler les interventions auprès des autorités compétentes et adresser un mémoire au Secrétaire général du Gouvernement dont copie à Sa Majesté Hassan II avait été adressée.

C'est avec émotion que je rends compte, à votre intention, l'audience accordée par Sa Majesté Mohammed V, à une délégation du Conseil, dix jours avant Sa disparition; audience au cours de laquelle Sa Majesté définit, devant nous, sans réserve, les restrictions à la liberté de circulation et s'engage à donner des ordres pour que les Israéliens jouissent à l'avenir de droits fondamentaux de se déplacer en toute liberté.

Au cours de cette audience, un mémoire fut remis à Sa Majesté, dans lequel étaient exposés tous nos problèmes.

Il semble que depuis, quelques facilités aient été octroyées dans l'obtention des passeports. Cependant, ces facilités concernent exclusivement des personnes isolées ou des commerçants possédant des biens. La mesure de restriction continue d'opprimer les familles nombreuses et le développement familial.

La situation peut et doit s'améliorer, si nous faisons encore et toujours résolument, pour obtenir que nos droits soient respectés.

LES CONVERSIONS

Le problème des conversions, des conversions et mariages des filles Israéliennes mineures. Pas et même un problème angélique, généralement d'un caractère né de l'insécurité de nos enfants jusqu'à la majorité, majorité qui pour le cas monalgue et pour les actes de la vie civile, est de 21 ans révolus. Ce problème, est notre problème et nul d'entre nous ne peut rester indifférent. Sur le simple plan de la morale inconvertible que l'Israélien quitte le domicile paternel et soit à jamais perdue pour sa famille.

Nous avons effectué, nous même, une intervention auprès du Ministère de la Justice, intervention qui devait rester sans effet.

L'émotion est d'autant plus intense que si nous nous en tenons à la stricte justice, le délit d'adultère serait couvert par la conversion et celle-ci aurait pour effet de rompre définitivement le lien qui existait entre le mineur et son être naturel. Une mineure peut donc en vertu de cette législation, être convertie dès l'âge de la puberté.

Encore une nouvelle raison et un nouveau problème d'ensemble que seule l'unité de notre action sera à même de pouvoir résoudre.

L'INTEGRATION DES ECOLES DE L'A.I.U.

L'émotion suscitée au sein de la population par la nouvelle de l'intégration des Ecoles de l'A.I.U., acquiesce elle donnera attachée, à des plus intenses.

En disant cela je ne pense pas uniquement, et comme je le disais précédemment à l'Amiral Kahn, à l'Alliance de l'émancipation et de l'égalité des droits, à l'instrument de culture et d'éducation fournissant les professeurs avertis et l'obscure pour libérer les problèmes de la conscience et de la dignité humaine.

Mais je pense également, à l'Alliance alliée et associée en quelque sorte de l'histoire de la civilisation et de l'émancipation d'une importante famille spirituelle de Maroc nouveaux.

Notre Juda marocain, sommes convaincus que grâce à l'Alliance Israélienne, que nos fils de sagesse, de professeurs, de techniciens, ont mis et continuent de mettre leur compétence et leur intelligence au service de leur pays.

Il se sentira cette réalisation, c'est même

pour nous encourager que pour prendre conscience du rôle qui nous incombe à nous qui sommes en majeure partie des anciens élèves de cette institution, de faire en sorte que l'Alliance Israélienne puisse continuer à promouvoir les idées de Maroc de demain.

Enfin, plus près de nous, ce n'est pas simple image de richesse, que d'attribuer à l'œuvre de l'Alliance, le développement et l'organisation des Communautés Israéliennes grâce à la maturité et à la conscience dont elle a doté de nombreuses générations.

Si l'on se trouve des maîtres et des intellectuels juifs capables de faire de la cellule communautaire, le fondement et la condition de la survie du Judaïsme, c'est grâce au soutien de foi et d'espérance dans les destins de ce pays insouffri par l'Alliance à ses filles.

Dans le cadre de cette disposition, nous avons rendu une mission à S.M. Hassan II, avant son Avènement. Nous avons reçu alors, l'assurance de Son Directeur de Cabinet, que l'intégration des Ecoles de l'A.I.U., serait approuvée. Nous devions apprendre avec stupéfaction la décision du Ministère de l'Éducation Nationale, d'interdire l'enseignement de l'A.I.U. pour cent des Ecoles de l'A.I.U.

En ce qui nous concerne, nous Conseil, avons sans nous embarrasser de vaines appréhensions et de réserves, nous nous sommes attachés de collaborer strictement et conjointement à la défense de nos intérêts communs et d'assurer un avenir, garants d'une continuité de l'espérance et de la conscience humaine.

LES AUTRES OEUVRES

Nous devons également souligner l'œuvre importante accomplie par d'autres organisations notamment le Jeûne, qui a osé de prodigier ses généreux subsides aux populations déshéritées des collines et de soutenir les efforts de Judaïsme Marocain dans sa lutte pour son relèvement physique et moral.

Je remercie, M. Elmez, son Directeur, auprès duquel nous avons toujours trouvé soutien et

unité professionnelle constitue un facteur d'évolution et de sécurité économique pour notre jeune Etat marocain.

Ce n'est pas sans un certain sentiment de sympathie que je souligne l'action menée par le D.E.J. et par son Directeur, pour l'œuvre de sauvages et d'émancipation accomplie au sein de l'enfance juive marocaine.

« LA VOIX DES COMMUNAUTES »

Enfin, parmi les réalisations positives, celle qui est élevée comme une victoire sur l'indifférence et l'isolement, c'est la parution de notre journal dans des conditions particulièrement difficiles. Le titre d'organe de coordination nous a permis de constituer un trait d'union avec les autres communautés et chargé, le cas échéant, d'informer ainsi de l'œuvre l'opinion publique sur nos activités, nos problèmes et nos idéaux, il nous faisait un moyen d'expression.

Nous l'avons à présent. Cependant, il me faut attirer l'attention du Conseil sur la priorité d'une telle entreprise, si l'équipe de direction ne devait bénéficier de la collaboration financière et active des communautés. Je me plaie à citer les phrases d'un lecteur du journal qui dit en substance: qu'il s'agit par le contenu de journal et par la dignité de la langue que le Judaïsme marocain se finit avec cette politique de l'attachement. Ces phrases attestent qu'il est établi, qu'un organe de presse rempli son rôle d'éclairer l'opinion sur les problèmes qui se posent à nous et les moyens mis en pratique pour les résoudre.

Il dépend de vous que la régularité de notre parution soit toujours égale à celle-ci.

OBJECTIFS 1961

Messieurs, nous sommes persuadés que, compte tenu de la situation politique propre à notre nation prisme de fraîche date à l'indépendance, le

Une partie de la délégation de la Communauté de Coahuila; de gauche à droite: M. Benzaïel, M. Max Louah, M. David Anoulay, M. Benayr, M. Issa Elhan.

compréhension, about que Maître Benzaïel qui précède avec compétence l'œuvre éminemment humaine de l'organisation de secours à l'émigration.

Je dois également rendre hommage au travail réalisé sur le plan professionnel par l'O.E.T., sous la vive impulsion de M. Jules Senouf, son dynamique Président.

Nous leur en sommes reconnaissants tant par ce que nous sommes convaincus qu'une grande partie de la jeunesse juive doté à cette œuvre magnifique et à ses planificateurs qui ont fait d'elle ce qu'elle est, en promotion technique et en accord à une vie de dignité et de noblesse, que parce que nous sommes convaincus que cette

Comité des Communautés a réajusté dignement devant des dispositions qui pourraient porter atteinte aux droits et à la liberté du Judaïsme marocain. Nous continuerons à le faire dans le respect de nous-mêmes et des communautés que nous représentons.

Quels sont à présent les objectifs du Congrès 1961 ?

Tout d'abord étudier et faire approuver les réformes de son statut.

Il est impératif d'anticiper et de m'attendre sur ce Congrès d'arriver le débat sur les réformes à approuver. Je limiterai mes propos à réaffirmer l'optique qui fut toujours la nôtre.

Les opinions divergent sur le mode de statut à adopter. Les uns préconisent le maintien de l'établissement public, et les autres celui de l'association privée. J'effleurais à peine le sujet par la mise au point suivante :

Nous sommes opposés à tous les courants d'évolution, même quand on touche à nos institutions. Mais, une institution assimilée aux Comités de type occidental, laquelle se constitue dans un Etat laïc où s'est faite la séparation de l'Eglise et de l'Etat, serait sans avenir dans un pays ayant une structure essentiellement théocratique.

En ce qui concerne le principe même de l'existence des Comités de Communauté, il est évident que ce n'est pas, pour marquer une préférence, pour un critère géologique, basé sur des critères géographiques, que nous voulons la maintenance, mais parce que la préservation et le maintien de ce qu'est le Judaïsme, nous avons voulu, et le simple sens de charité, commandant l'unité communautaire, d'élever et de maintenir la solidarité humaine.

D'autre part, il est indéniable que deux communautés vivant côte à côte, et ayant des prin-

cipes religieux et des traditions spirituelles qui leur sont propres, doivent être considérées, que parallèlement à la lutte commune menée sur le plan national, contre le paupérisme et le fléau de la misère, il est absolument nécessaire que chaque communauté continue d'apporter dans son propre cadre les soins et la charité aux siens, balais ainsi l'avènement d'un pays prospère et serein.

RENOUVELLEMENT DES COMITES DE COMMUNAUTES

Un autre point important sur lequel le Congrès devra se pencher, porte sur le renouvellement des Comités de Communauté.

Nous savons que les membres des Comités n'ont pas été renouvelés depuis 1953.

La situation matérielle des Comités n'a pu être et par voie de conséquence l'action des centres sociaux qui en dépendent.

Le renouvellement de notre statut devra nous donner un point final à cette situation désastreuse qui voit depuis quelques années la déchéance des Comités singulièrement compliquée, de fait d'une tendance à la dégradation progressive de leur situation due à des conditions particulières qui si elles se justifiaient pendant les périodes d'adaptation à l'indépendance, n'ont plus aucune raison d'être.

Je veux parler de la nomination dans les cadres de certains membres ne répondant pas toujours aux vœux de la population et ne pouvant en conséquence promouvoir des initiatives constructives, certains qui sont de ce fait perdus de la confiance totale de leur Communauté.

Nous devons donc à notre décharge que nous n'avons cessé d'attirer l'attention du gouvernement sur les inconvénients insurmontables d'un mode de désignation des dirigeants des Communautés, par les autorités.

Aussi importe-t-il de rétablir le principe électoral qui permettra de placer à la tête des Communautés des personnalités représentatives ayant la confiance totale de la Communauté juive et capable de l'orienter et de l'aider harmonieusement aux tâches nationales.

Je formule des vœux pour que ce soit dans cette perspective que le Congrès porte ses débats et son action.

UN ORGANISME CENTRAL

Une autre suggestion qu'émettra le Congrès dans le cadre de la structuration de la pyramide proposée par Sa Majesté le Roi Hassan II, devra porter sur la Constitution officielle du Conseil des Communautés en tant qu'organisme, destiné à coordonner les activités des diverses Communautés juives dispersées dans tout le territoire marocain, et de leur représentation commune.

Le but de cet organisme permanent de coordination sera notamment pour les :

- l'assurer la liaison avec les autorités en ce qui concerne des démarches d'ordre général ;
- résoudre les questions qui sont communes aux Communautés Israéliennes ;
- réaliser l'unité indispensable à leur orientation et à leur intégration à l'échelon national, renforçant ainsi la cohésion des Communautés régionales.

Le Conseil était et reste le seul organisme central capable de surmonter les particularismes locaux et créer la conscience collective des Communautés.

En outre, un organisme central et de coordination est à même de pouvoir déceler les courants qui caractérisent le Judaïsme, et d'orienter son adaptation à la vie nationale.

Sur un autre plan et ce ne qui concerne les récents événements qui ont ébranlé le Judaïsme, il s'est agi une fois de plus que devant des problèmes d'ensemble impliquant toute la collectivité juive, il convient de parler un même et unique langage.

Il appartient donc à tous les congrégants de prendre conscience du rôle qui leur incombe. L'heure est grave et l'enjeu sérieux pour que nous luttons nos discours morosistes et nos ambitions personnelles, nos arrières pensées politiques et nos divergences d'opinions prendre le pas sur la cohésion et l'unité. L'heure n'est plus aux attachements, aux abstractions stériles et à l'attentisme.

Les populations nous ont investis de leur confiance, et ont placé en nous leurs espérances, les autorités de leur côté nous attendent sans action.

Nous ne devons décevoir ni les uns ni les autres.

Tribune Libre

« La Voix des Communautés » ne peut être un organe vivant que s'il a la collaboration et la coopération de tout le Judaïsme Marocain.

Nous adressons à nos lecteurs l'appel le plus pressant pour qu'ils nous écrivent, qu'ils nous fassent connaître leurs idées, leurs problèmes, leurs suggestions.

Pour tous vos billets...
AVION - BATEAU - TRAIN
 Adressez-vous à
VOYAGE ANFA

AGENCE AGREEE PAR TOUTES LES COMPAGNIES
 Directeur : M. D. ARITBOL
 11, Rue Abi Al-Ban Abdallah (ex-rue de l'Horloge) - CASABLANCA (Maroc)

להוציא יהודים רבים מן המדינה, אך מרוקו העצמאית רשאית למנוע יציאת יהודים המונית, גם בגלל לחץ הליגה הערבית המאשימה את מרוקו באפליית היהודים לטובה. לטענתו, 239 היהודים שנעצרו ליד Castellejo, בנסותם לחצות את הגבול, לא התכוונו לצאת לישראל אלא חיפשו עבודה. אשר לישראל, הוא וחבריו אינם מתנגדים למדינה יהודית, אך אינם מוכנים להסכים לציונות שהיא מעין אימפריאליזם, כיוון שמטרתה להוציא יהודים מארצות אחרות. לדעתו צריכה ישראל להיקרא "פלסטין". השגריר האמריקני ברבאט, שעמו נפגש ג'רזבי, טען שאל ליהודים ללחוץ יותר מדי, כיוון שהמרוקנים מאפשרים להם לצאת טיפין טיפין, ובין כה וכה הם יוצאים בסתר ולכן אין צורך בהסדרים פורמליים.³²

נציגי ישראל בפריס ראו בצעירים שכיחנו בוועדי הקהילות גורמים אופורטוניסטיים, שכל מטרתם לקבל תפקידים בכירים בממשל החדש בזכות פעילותם המפלגתית. פעילותם הקהילתית שימשה קרש קפיצה להשגת מעמד ציבורי בעיני המוסלמים. העיתון *L'Information Juive* (מידע יהודי), שיצא לאור מטעם הקונגרס היהודי העולמי באלג'יר, שימש תקופה ארוכה במה לעמדות הציוניות של יהודי מרוקו. ביטאון זה יצא בהתקפה חריפה נגד ועד הקהילה החדש בקזבלנקה: "המכנה המשותף לאנשים שגרמו למהפך בהנהגה הוא ההתפרצות הרעשנית, אך מצומצמת מבחינה כמותית, של קבוצה קטנה שמחפשים רק קרש קפיצה לשאיפותיהם האישיות במסווה סממאות והצהרות לאומיות קיצוניות".³³ העיתון הסתייג ממגמת ההשתלבות: "אין מקום להשתלבות כפויה אלא להשתלבות עם אורך נשימה דומה לזו הקיימת במדינות הדמוקרטיות שיש בהן חופש דת, בהן קיימים מפעלי סיוע, ומתאפשרים מגעים לגליים ורצופים עם כל העולם היהודי (ובהן ישראל)".³⁴ בוועידה של ארגונים יהודיים שהתכנסה בלונדון ב-1961 טען נחום גולדמן שצעירי היהודים במרוקו "הורעלו" מתחושת החופש וההזדמנויות שנפתחו לפנייהם אחרי אלפיים שנות גלות. הם נעשו "לאסתקאלאים יותר מן האסתקאלאל" ושכחו את מורשתם כדי להתקבל כפטריוטים מרוקנים שלמים.³⁵

בחודש אוקטובר 1958 נכנעה ממשלת מרוקו, בראשותו של אחמד בלפראג', ללחצי מצרים והצטרפה לליגה הערבית. ב-26 בנובמבר פורסם דהיר (צו) המרוקניזציה שחייב את כל הגופים הוולונטריים להירשם מחדש כאגודות. חששות התעוררו בארגונים היהודיים שנוהלו בידי יהודים בעלי אזרחות זרה וקיבלו חלק מתקציביהם מבחוץ. בראשית שנת 1959 הפעילו ראשי משרד החוץ הישראלי לחץ שקט על מרוקו למתן חופש הגירה ליהודים. הם עודדו ביקורים יוזמים של עיתונאים, של נציגי מוסדות יהודיים עולמיים, של רבנים ושל משקיעים יהודים פוטנציאליים כדי להפעיל את השפעתם. לצד פגישותיהם עם אנשי ממשל, התבקשו אנשי ציבור אלה לערוך פגישות כדי לעודד את רוח מנהיגי הקהילה. חלק משליחים אלה היו ישראלים מוסוים. בשובם, התבקשו לפרסם את התרשמויותיהם בעיתונות היהודית והכללית בביירות המערב. לצד שליחים מזדמנים אלה פעלו בקביעות שליחי הקונגרס היהודי העולמי והוועד היהודי האמריקני, שהגבירו את ביקוריהם במרוקו והפעילו לחץ מתמיד על ראשי השלטון.

ב-13 בינואר 1959 נשלח למרוקו מוריס קאר, כתב הארץ וג'רוזלם פוסט, שהוטלה עליו המשימה לכתוב על העולים שרוכזו

השייכת לפלסטינים. אל לנו להיות שותפים לעוול זה. לכן על שר הפנים לנקוט מיד את האמצעים המתבקשים: לא להעניק יותר דרכונים קולקטיביים ליהודים ולא לאפשר את יציאת מי שבדעתם לנסוע לישראל".²⁴

באוגוסט 1956 פרסם עלאל אלפאסי מאמר בביטאון האסתקאלאל **אלעלם**, עם שובו למרוקו.²⁵ אלפאסי הרעיף שבחים על המלך על שמנע הגירת יהודים לפלסטין הערבית המשועבדת לאימפריאליזם הציוני וגרם לפירוק ארגון "קדימה", שעסק בהגירה היהודים בתקופת החסות. כך הגדיר את זהות הנוטשים את מרוקו:

ידוע לנו שהמהגרים אינם נמנים עם העניים אלא עם המעמד הבינוני הנוטל עמו כסף שקיבל תמורת רכוש. פירוש הדבר שאנו מגישים לישראל מאות ציונים עשירים ובריאיים ליישוב ארץ ערבית ולמלחמה באחינו הערבים.²⁶ יש גבול לסלחנות הזכויות שמהן נהנים אחינו היהודים מטילות עליהם חובת נאמנות למולדת על כל יושביה. התעמולה הציונית מוליכה שולל את היהודים ומנסה להוליך שולל גם אותנו. אנו פונים אל שר הפנים בבקשה שיסיר מעלינו חרפה זו הפוגעת בציפור נפשה של מרוקו ושלא יתיר מתן דרכונים קיבוציים ולא יאפשר יציאת אלה הרוצים להגר לישראל.²⁷

למרות התקפתו על הציונות ועל ישראל כינה את היהודים "אחינו", אך התנה את זכויותיהם בנאמנותם למדינה.

קשה למצוא ביטויים אנטישמיים מובהקים בעמדות מנהיגי המפלגות המרוקניות. גם מנהיגים שמרנים כמו עלאל אלפאסי ואחמד בלפראג' לא נסחפו אחר סממאות אנטישמיות בתקופת משטר וישי, בניגוד למה שקרה בצרפת באותם ימים. פרט למעטים, כמו ברהים ואזני,²⁸ קשה למצוא במרוקו מטיפים אנטישמיים.²⁹ מנהיגים מתקדמים יותר, כמו מהדי בן בֶּרְפָה, עבד אלרחים בועביד, מחג'רובי אחרון ודומיהם ניהלו קשרי ידידות עם יהודים ואף עם ישראלים. במאי 1956 נודע על שיחה שערך נחום גולדמן עם בועביד, ובה הציע נשיא הקונגרס היהודי העולמי לשגריר המרוקני בפריס שהסתדרות העובדים הכללית בתל-אביב תזמין משלחת מצומצמת של איחוד העבודה המרוקני לסיור בישראל. בועביד היה מוכן לטפל בנושא, בתנאי שישראל תבטיח את חשאיות ביקור המשלחת.³⁰ הוא אף הציע בשנת 1958 לגמאל עבד אלנאצר, כשהחריים כל העולם הערבי את ישראל, להיפגש עם גולדמן.³¹ בחוגי הצבא שררה הערצה לישראל בקרב קצינים שקיבלו את הכשרתם בצבא צרפת.

ב-14 בנובמבר 1957 נפגש העיתונאי פרנק ג'רזבי (Frank Gervasi) מהעיתון ניו יורק פוסט עם אנשי ממשל מרוקנים, ובהם מהדי בן בֶּרְפָה, מוחמד לע'זאוי והשר מוחמד דואירי. הוא שוחח אתם על הבעיה היהודית ושמע, במפתיע, מבן בֶּרְפָה דברים לא מחמיאים על נציג הקונגרס היהודי העולמי, אלכסנדר איסטרמן. לפי מנהיג האסתקאלאל, "תמיד אדם זר הוא שמעורר בעיות בינינו ובין היהודים. כך למשל איסטרמן, שאפגוש בעוד דקות אחדות". לדבריו, אם בעבר היו צרות וחוככים בין היהודים למוסלמים, אשמים בכך הצרפתים. בן בֶּרְפָה, שהיה ער לטענה שמניעת היציאה מן המדינה מונגדת להכרזת זכויות האדם של האו"ם, הדגיש שמרוקו מתגאה בקהילתה היהודית החשובה, השלישית בגודלה בעולם, שהיהודים רשאים לעזוב את המדינה בדרכונים מרוקנים ולעלות לרגל לישראל כשם שהמוסלמים עולים לרגל למכה. הבעיה היחידה, טען בן בֶּרְפָה, היא היציאה ההמונית. בעבר הצרפתים אפשרו לארגון "קדימה"

משוכנעת שרוב היוצאים לא עזבו את השטח מתוך חופש בחירה [...]. כי אם גורמים בכוח או בלחצים נפשיים לאזרחים לנטוש את מולדתם למען עתיד בלתי ידוע. נמשך להתנגד לכך ולגרש את הסוכנים הזרים הזורעים ריב ומדון ומעודדים את הבריחה.

העיתון הזכיר שהגירת יהודים ממרוקו משרתת את ישראל הנלחמת במדינות ערביות אכזריות.⁴⁰ בעת שמועצת הקהילות היהודיות ניסתה להרגיע את הרוחות אחרי המעצרים, נציגי הקונגרס היהודי העולמי באו לכלל מסקנה שהצהרות הרגעה מצד השלטונות נעשו לאמצעי סטנדרטי לגינוי אפילו שהם עצמם מקיימים הלכה למעשה.⁴¹ למרות ההחרפה במדיניות הנפקת הדרכונים ודעיכתו ההדרגתית של ארגון אלוויפאק, זרם ההשתלבות בקרב השכבה האינטלקטואלית לא פסק מלהשפיע. אלברט אפללו, אחד מצעירי המשכילים, ומחסידי ההשתלבות בחברה המרוקנית, תיאר כך את השקפת עולמו לעניין העתיד במרוקו בשבועון הצרפתי *Avant-Guarde* של מפלגת האסתקלאל:

עלינו להישאר כאן. זכותנו לחיות במרוקו אינה פחותה מזכות המוסלמים, מכוח הוותק שלנו במקום. מוסלמים רבים מבינים זאת ועלינו לגרום לכך שגם אחרים יבינו זאת. הדבר לא יעשה על ידי בריחה. אמנם קל לברוח, אולם זו דרכו של הפחדן. [...] היהודי מוצא תמיד את הדרך להגן על עצמו. כך עשה במשך דורות. היום יש לו תסביך נטישה. בארץ זו נולדנו. היא ארץ טובה. יש לנו חובות כלפי הארץ שאנו חייבים בה. זו מולדתנו. עלינו להוכיח למי שעולים עלינו כמותית שאנו מרוקנים אמיתיים. יש לנו אויבים כאן וצריך להתמודד אתם בנחרצות. יש לנו חברים כאן ועלינו לעזור להם להיאבק נגד חוסר הסובלנות שאנו נלחמים בה. זו הדרך היחידה אם אנו רוצים לחיות בכבוד כבני אדם.⁴²

אפללו היה ביקורתי לא רק על הציונות וישראל. הוא הגיב במאמרים בעיתונות גם על התקפות כלפי סמלים יהודיים. בדצמבר 1959 התפרסם כרוז אנונימי בארבע שפות, ערבית, צרפתית, אנגלית ואיטלקית, שצויר בו סמל מגן דוד. מתחת לכותרת הפיעה השאלה: "המכיר אתה סמל זה?" בהמשך הייתה התשובה: "כוכב זה הוא סמל שנאת היהודים ותוקפנותם כלפי כל הדתות. זהו סמל ישראל המתנוסס מעל כל המוסדות הציוניים. זה סמלם של הרואים בפלסטין את מרכז הכוח הציוני ואת מרכז ההשתלטות על העולם. זה גם מרכז הדוחפים למלחמת עולם שלישית. [...] מחץ אותו לפני שימחץ אותך".⁴³ עיתון אחר פרסם מדבקה על בקבוק יין כשר. מתחת לתצלום נכתב: "מי שרוצה להאמין, שיאמין ומי שרוצה להיות ספקן, שיישאר כזה. פרסומת זו, הנושאת את סמל ישראל המודבק באלפי עותקים על בקבוקים, לא מודפסת בישראל. ממשלת בן-גוריון לא העניקה לה את אישורה. הכתובת בקובלנקה שבמתחית המדבקה מוכיחה זאת. רבים היהודים המבטאים את אהדתם לציונות ומדפיסים על סחורותיהם את הכוכב בעל ששת הקדקודים, סמלה של ישראל. היכן עיני המשטרה? היכן האחראים?"⁴⁴ אלברט אפללו היה היחיד שהשיב לתוקפים במאמר בעיתון צרפתי. הוא הסביר שסמל המגן דוד ליווה את ההיסטוריה היהודית זמן רב לפני הקמת מדינת ישראל. היהודים לא אחראים לכך שישראל אימצה סמל יהודי זה בדגלה והיום כבעבר משמש הסמל לציון מאכלים כשרים, מסעדות ומוצרים יהודיים, זאת מבלי להזכיר את הטלאי הצהוב שגם צורתו כוכב בעל שישה קודקודים.⁴⁵

אלעלם קשר בין ישראל ליהודים במרוקו בעת שנעצרו משפחות

בטנג'יר. הוא קיבל תדרוך בשגרירות ישראל בפריס, והובטח לו שמאמרו יתפרסמו בעיתונים אמריקניים חשובים. בסוף החודש העניק לו בן ברכה ראיון שהבהיר את עמדותיו בנושא ההגירה: הציאה ממרוקו לישראל כרוכה בויתור על האזרחות וזה דבר חמור. אנו זקוקים לכל משאבינו האנושיים. אנו מעוניינים שכל הפטריטים המרוקנים, מוסלמים ויהודים, יתמסרו למשימה המשותפת של שיקום ארצנו. אנו מקבלים שהיהודים יפנו מבטם לישראל כשם שאנו מפנים מבטנו למכה, אך אם הם רוצים להחליף את אזרחותם זה דבר שלילי. יציאת אזרחינו פירושה אובדן דם מרוקני. יש במרוקו אחווה אמיתית בין מוסלמים ליהודים ויש שוויון לא רק להלכה אלא גם למעשה. משעזבים יהודים אחדים, מרגישים הנתרים פחות טוב. נוצרת אווירה לא נוחה [...] איננו יכולים להשלים עם ההגירה החשאית ועם פעולות חתרניות של גורם מחתרתי המבקש לקעקע את האזיון ואת ההרמוניה בין המוסלמים והיהודים במרוקו.³⁶

בראשית אפריל 1959 הציג אלכסנדר איסטרמן לראש שירותי הביטחון המרוקני, מוחמד לע'זאוי, כי היהודים יגישו את בקשותיהם לקבלת דרכונים לא לפקיד משרד הפנים, אלא למשרדי מועצת הקהילות, ונציגי המועצה יעבירו במרוכז את הבקשות למשרד הפנים. בשיטה זו, שתופעל בחשאי, ביקש איסטרמן להוציא מן המדינה כ-500 עד 600 יהודים בכל חודש. להפתעתו לע'זאוי לא התנגד להצעה, אך איסטרמן פקפק בכנותו. סגן ראש הממשלה, עבד אלרחים בועביד, שנקט בדרך כלל עמדות ליברליות, טען שמרוקו אינה יכולה לאשר הגירה קולקטיבית בגלל מחויבויות בין-לאומיות. הוא הזכיר גם את העובדה שממשלת עבדאללה אברהים, מן האגף השמאלי של האסתקלאל, עמדה מול אופוזיציה נוספת. כוונתו הייתה לפלג ותיקי האסתקלאל השמרנים. ממשלת השמאל לא הייתה מעוניינת לתת בידי יריביה את נושא ההגירה היהודית ככלי לניגוח פוליטי. איסטרמן ציין בפסימיות: "האווירה השתנתה לרעה ומרוקו נתונה יותר ויותר ללחץ הליגה הערבית. לחץ הערבים על ההגירה מרומניה אף הוא גורם הפועל, אני מניח, לרעתנו".³⁷

באתם ימים בפריס נפגשו נציגי הקונגרס היהודי העולמי אלכסנדר איסטרמן, מפקד "המסגרת" בצפון אפריקה שלמה חביליו, יעקב צור וצבי עשהאל כדי לדון בדרכי הפעולה לשחרור שלושה מתנדבים של "המסגרת": מאיר ויזמן, ויקטור בן שבת וג'ורג' אוחיון שנתפסו עם משפחות מהגרים בצאתם ממרוקו.³⁸ נראה שזו הפעם הראשונה שנציגי הקונגרס היהודי העולמי תמך במערכה ציבורית גלויה נגד ממשלת מרוקו, בעזרת העיתונות ומוסדות יהודיים בווינגטון. בעבר הסתייגו ראשי הקונגרס היהודי מהתקפות גלויות על השלטונות שמא הן תחבלנה במאמצייהם הדיפלומטיים. גם ראש ממשלת צרפת לשעבר, אדגר פור, שיגר מכתב אישי למוחמד החמישי בנושא וכך שוחררו ב-25 במאי שלושת הפעילים, אחרי ששוחררו קודם לכן משפחות המהגרים.³⁹

העיתון **אלעלם** ניצל את פרסום סיפור המעצרים בעיתונות הצרפתית והבהיר את עמדתו במאמר מערכת בלתי חתום, בכותרת "בעיית ההגירה המחתרנית", שהתפרסם ב-19 באפריל 1959: תגובות מרוקו היו לעתים גסות בשאלה זו, כיוון שארצנו, הגם שהיא מכבדת את החופש ואת הכרזת זכויות האדם של האו"ם, אינה מעוניינת להפוך לשטח שמופעלים בו על תושביו, השפעות, לחצים, ולעתים אף אימים. [...] עם קבלת עצמאותה, מרוקו שמה קץ מיד למעשים אלה,

על מהות הסיוע המבוקש השיב שכוונתו "סיוע מוסרי וחומרי". איסטרמן העדיף לא להבהיר את הנושא.⁵¹

בן בֶּרֶכָה רמז שפעולות שליחי ישראל במרוקו להברחת יהודים ידועות לו ולחברי מפלגתו והאשימם בהתערבות בענייניה הפנימיים של מדינתו. דברי בן בֶּרֶכָה ובחינה של תגובת השלטונות להברחה ולמארגניה מעמידים בספק את "מחתרתיותה" של "המסגרת". למעשה ההברחה הייתה פעולה נסבלת על השלטונות. שירותי הביטחון לא רק שלא התאמצו לשים לה קץ, אלא אף פעלו לפתור בעיות שהתעוררו כאשר נציגי החוק הזוטרים, שלא ידעו על הלכי הרוח בדרגים הגבוהים, עצרו את משתתפיה. העיתונות במרוקו ידעה פרטים מדויקים על מבצעי "המסגרת" ואף פרסמה אותם ברבים, בין השאר בעיתון **אלעלם**:

כל הסימנים מצביעים על קיום ארגון מנוהל כראוי, שהשיג בזמן האחרון תוצאות ואחת מהן שגיברלטר והשטחים שאינם בפיקוח מרוקו בצפון [סבתה ומליה] מהוות סכנה, כיוון שהפכו למרכזי ציונות. הן משמשות בסיס לריכוז היהודים הזונחים את מולדתם. קונסול ישראל בגיברלטר מגיע מידי פעם לשליחיות בתיטואן, נדור ולערייש, ומוסר הוראות לראשי אגודות יהודיות. יתכן שבביקורים אלה הוא מתחפש לאיש עסקים כדי למנוע ערנות וחשדות. כלום ערים שירותי הביטחון בארצנו למעשים אלה?⁵²

על שאלה זו אפשר להשיב שאכן שירותי הביטחון ידעו על קיומה של "המסגרת", על פעולותיה ועל נתיבי ההברחה שלה. אך משיקולים פוליטיים ותדמיתיים, וכדי למנוע לחצים מצד הליגה הערבית, העלימו עין. לפרקים, משיקולים פוליטיים פנימיים, התבצעו מעצרים מלווים במשפטי ראווה, שכל כוונתם הייתה להרתיע מהגרים בפוטנציה ולהוכיח לאופוזיציה שהשלטונות שומרים על האינטרס הלאומי. לעיתונאי עבדאלסלאם חג'י מהעיתון **אתחריר** לא היה ספק שבארצו פועלים סוכנים זרים: "פעולת הציונים במרוקו עומדת בסתירה מוחלטת למשימות הלאומיות. אין להכחיש שלציונים יש השפעה וכוח במדינה חברה בליגה הערבית [...] בשום אופן אין לתת זכות קיום לארגונים זרים החותרים תחת ביטחון המדינה".⁵³

בשנת 1960 נפגע מעמד של יהודי מרוקו. בחודש ספטמבר 1959 התפלגה מפלגת האסתקלאל וחלק גדול מן האינטליגנציה היהודית העדיף להצטרף למפלגה שמאלית חדשה, האיחוד הלאומי של הכוחות העממיים. ממשלת השמאל החליטה לנתק את קשרי הדואר בין מרוקו לישראל ויצרה תחושת מחנק בקהילה היהודית. ב־17 בפברואר החלו מגעים בין אנדרה שוראקי מטעם משרד החוץ הישראלי עם מנהיגה של המפלגה החדשה, מהדי בן ברפה.⁵⁴ בראשית נובמבר 1960 פנה מושל קזבלנקה, מוחמד מדבוח, לוועד הקהילה בעירו ומחה על פרסום קול קורא שהופץ בקהילה בעניין קשרי הדואר, הנפקת הדרכונים ומאסר יהודי שביקר בישראל. קודם לכן ננוף המושל על ידי משרד הפנים על ההקלות שהנהיג בעניין הדרכונים.⁵⁵ ב־23 באוקטובר התכנסה מועצת הקהילות לדון בהמרת דתן של קטינות יהודיות שביקשו להתחתן עם מוסלמים. המועצה פנתה לשלושה עורכי דין ידועים, לקבל את חוות דעתם בסוגיית גיל הגיור ועל הדרך שיש לנקוט להפסקת הנגע.⁵⁶ עם ריבוי מעצרי יהודים שניסו לחצות את הגבול שלא לפי החוק, החליטה המועצה להקים קרן סיוע לעצורים יהודים "מכל סיבה שהיא".⁵⁷ המועצה החליטה לחדש את הוצאתו לאור של הביטאון **קול הקהילות** בניהולו

מהגרים ליד סבתה בחוף הים התיכון: "ברשות היהודים התגלו דרכונים מזויפים, דבר המוכיח שכנופיות ישראליות פועלות במרוקו ומעודדות את היהודים להגר מארצם. חקירת המשטרה העלתה שסחורות ישראליות נמכרות לעתים קרובות בשתי חנויות יהודיות בתיטואן ואותיות עבריות נראות על דלתות של בתים יהודיים רבים".⁴⁶

בעיתון **אלאסתקלאל** התפרסם מאמר תגובה שתקף את ההגירה המחתרתית והאשים בה לא רק את ארגון "קדימה", בהתכוונו לסוכנות היהודית, ואת "ההגנה" (הכוונה ל"מסגרת") אלא גם, לראשונה, את הארגונים היהודיים העולמיים. הוא הזכיר את המסע הציבורי בבירות אירופה ובארצות הברית, ובפעם הראשונה נדרש העיתון לנושא כדי לומר "אנחנו לא מסכימים אתכם". אחת התוצאות של המסע הציבורי הישראלי היה סירוב שלטונות מרוקו להעניק אשרת כניסה לנציג הקונגרס היהודי העולמי, ג'ו גולן. גולן הגיע למסקנה, על סמך דיווחים מחבריו שנפגשו עם שר ההסברה אחמד עלאווי ועם טיבי בנהימה, מזכ"ל משרד החוץ, שהשלטונות לא מעוניינים בניהול שיחות בנושא ההגירה בימים של אי ודאות פוליטית.⁴⁷ גולן הזכיר לגולדמן את נטיית הפוליטיקאים במרוקו להשתמש בנשק ההגירה לניגוח הדדי. כך ניצל בעבר האסתקלאל את מחנה "קדימה" כדי להאשים את המפלגה הדמוקרטית לעצמאות בשיתוף פעולה עם הקונגרס היהודי העולמי.⁴⁸

בביטאון נוסף של האסתקלאל, **אלעלם**, תקף מנהיג השמרנים, עלאל אלפאסי, את התעמולה היהודית:

אחרי שמרוקו זכתה בעצמאותה, אמנם בא הקץ להגירה החוקית של היהודים המרוקנים לישראל, אך ההגירה נמשכת בדרכים אחרות. אנו סבורים שהיהודים אינם עוברים את מרוקו מרצונם החופשי והם מוסתים בידי הציונים. ההתקפות על מרוקו בעיתונות העולמית לא יועילו. אם כוונת התקפות אלה לאלץ את יהודי מרוקו לעזוב את מולדתם ולהצטרף לגורמים הפועלים נגד האינטרס הכללי-ערבי, אנו נוסף להתנגד להגירה זו במלא התוקף.⁴⁹

ב־4 בדצמבר 1959 נפגש שליח משרד החוץ, אנדרה שורקי, עם מהדי בן בֶּרֶכָה בנושא שיגור משלחת מרוקנית לישראל. הוא מתח ביקורת על מאמר בעל נימה אנטישמית שפורסם בעיתון מפלגת בן שיחו, **אתחריר** (השחרור) ב־20 במאי. מנהיג השמאל הבטיח לדאוג שמאמרים מסוג זה לא יפורסמו בעתיד. להפתעת שורקי התעניין בן ברכה בישראל. הוא גילה סקרנות בכל הקשור לנושאים דמוגרפיים, כלכליים ופוליטיים בישראל, ובעיקר התעניין בהסתדרות העובדים, גילה בקיאות בסיוע שמעניקה ישראל למדינות מתפתחות באסיה ובאפריקה ועקב בעניין אחר קליטת יוצאי צפון אפריקה בישראל.⁵⁰ איסטרמן נפגש עם בן בֶּרֶכָה בפריס ב־5 באפריל 1960 ופרש בפניו את הדרישות בנושא היהודי, כמו ניתוק קשרי הדואר והפרסומים העוינים בעיתונות על זיקת היהודים המרוקנים לישראל. בן בֶּרֶכָה הסכים לטענות בן שיחו, פירט בפניו תכנית להסדרת קשרי הדואר, אך הטיל את האשמה ביחס ליהודים על הכוחות הראקציונרים במדינתו. הוא היה בטוח בניצחונם של הכוחות הפרוגרסיביים וטען שהמלך יאלץ להתפשר. אשר לישראל ציין שהוא כינס ישיבת מערכת של ביטאון מפלגתו **אתחריר**, הורה למשתתפים לא לנקוט עמדות אנטי-ישראליות או אנטי-ציוניות במאמריהם והדגיש שסיוע הקונגרס היהודי העולמי לתנועתו הוא אינטרס יהודי מובהק. כשנשאל

ביקור נשיא הקהילה דוד עמר אצל גולדה מאיר עם נציג המוסד בנימין רותם

קהילת קזבלנקה, שרב העיר וראשי הקהילה לא השתתפו בקבלות הפנים כיוון שלא הוזמנו אליהן.⁶⁰ נראה שהשלטונות היו מפוכחים דיים כדי שלא להביך את ההנהגה היהודית עם הזמנה מסוג זה. עם זאת, איחוד העבודה המרוקני קיים כנס מוסלמי-יהודי ב-10 בינואר במחאה על פעולות המשטרה.⁶¹ ההתנכלויות לא אירעו בימי ממשלת השמאל שהואשמה בניהול מדיניות פאן-ערבית, אלא בימי שלטון מוחמד החמישי ובנו, שהסתייגו מאישיות נאצר וחששו מחתרנותו. סדרת האירועים שהחלו בהתפרצות האנטי-יהודית בוועידת קזבלנקה ואחר כך אסון טביעת ספינת העולים "אגוז" ב-10 בינואר 1961, ההתקפות בעיתונות הבין-לאומית על השלטונות המרוקניים ועל המעצרים, הניעו את ראשי הקהילה לבקש פגישה עם המלך. הם התכוונו לנקוט פעולה שתמנע התפרצות אלימה של ציבור מוסלמי בתגובה על הפצת כרוז ישראלי שהאשים את מרוקו באחריות לטביעת ספינת העולים. בעקבות סדרת מעצרים שביצעה משטרת מרוקו בקרב מתנדבי "המסגרת", הרשת המחתרנית שפעלה משנת 1955 סיימה סופית את תפקידה באוגוסט 1961.

ב-16 בינואר פרסם העיתון **אלפג'ר** (השחר), שופר הארמון, מאמר חריף יותר מעיתוני האופוזיציה. הוא תקף את "הציונים" ואת היהודים ששיתפו אתם פעולה:

הענקנו ליהודי מרוקו שוויון זכויות, אף שלא הקריבו עצמם כמונו

של דוד עמר ובעריכת מרק סבאח, החלטה שאושרה שוב בשיבה ב-18 בדצמבר 1960. המימון להוצאת העיתון אמור היה לבוא בחלקו מן הקונגרס היהודי העולמי.⁶⁸

הניסיונות למנוע התפרצות אלימה

ב-2 בינואר 1961 נחת נאצר במרוקו. יום קודם לכן הגיעו עדויות על התנכלויות שרירותיות של שוטרים לעוברים ושבים יהודים. שוטרים העליבו זקנים, נשים וילדים ברחוב מפני שלבשו בגדי כחול ולבן, דגלה של ישראל, או מפני שלבשו בגדים בצבע שחור, כאבל על אויב ישראל. לפרקים הם קיללו את ראש הממשלה, דוד בן-גוריון.⁶⁹ למרות התנכלויות השוטרים, לא נרשמה פגיעה ביהודים ברחבי המדינה. ראשי המפלגות המרוקניות לא מצאו לנכון לגנות את התנכלויותיה של משטרת מרוקו ליהודים בעת ביקורו של נאצר במרוקו לרגל כינוס ועידת קזבלנקה, והעדיפו לא להתערב, מחשש לפגיעה בדעת הקהל. זה לא עלה בקנה אחד עם הסתייגותם מן הדמגוגיה הנאצרית. עיתון השמאל **אתחריר** פרסם ב-4 בינואר הערה עוקצנית כלפי הקהילה בנושא הביקור: "יש לציין את היעדרותו של הרב הראשי של קזבלנקה [מן הטקסים החגיגיים של ביקור נשיא מצרים]. יום זה הוכרז כיום אבל על ידי הקהילה היהודית. כך ניתקו את עצמם היהודים מכלל האומה". שלושה ימים לאחר מכן פרסם העיתון את תגובת ועד

הנסיך מולאי חסן נואם בפני ראשי הקהילה היהודית. יושב מימין השר לאון בן-זקן ומשמאל שמואל חמו 1956

כלפי היהודים שיצר העיתון אלפג'ר. הוא השיב למתקיפים שגם אם יהודים עוזבים את מרוקו ומהגרים לארצות אחרות הם עדיין משרתים את ארצם, שהם קשורים אליה: "אם היהודי הוא מרוקני, הדבר אינו תלוי באיש ואינו זקוק לא לאישור ולא לפסילה מצד איש".⁶⁶ ביטוי מעשי להבטחות המלך אפשר למצוא בהצהרת שר הפנים מברכ בכאי בפני כתבי העיתון ניו יורק טיימס ב-23 בפברואר, כשהתייחס להנפקת דרכונים ליהודים. בכאי הביע את תקוותו שיהודי מרוקו יישארו במולדתם ויפעלו לצד המוסלמים לבניית מדינה חזקה ועשירה. הוא הבטיח לתת דרכון לכל דורש, על פי התנאים הידועים, דהיינו שהיהודים רשאים לצאת לכל מקום חוץ מישראל. מן היוצאים לישראל תישלל האזרחות המרוקנית ונכסיהם במדינה יוחרמו. השר ציין כי ההנחיות למושלי המחוזות הן לא להפלות יהודים בנושא הדרכונים והבטיח שתהליך ההנפקה יזרוז. הוא הודה שבעבר קרה שחלפו חודשים אחדים לפני שסיפקו דרכונים ליהודים, אך גם מוסלמים חוו קשיים דומים. הוא הכחיש את השמועות כי הממשלה מתכוונת להפסיק את פעולות מוסדות הסיוע והתרבות היהודיים בטענה שהם מנהלים תעמולה ציונית. בכאי אישר שיהודים אחדים נעצרו בקזבלנקה בזמן ביקור נשיא מצרים, ומסר שהחקירה הרשמית הוכיחה כי בהפגנות השתתפו צעירים יהודים שנשאו כיפות ואבזורים אחרים בצבעי דגל ישראל. השר בישר על הסכמתו לפתוח את ועידת מועצת הקהילות היהודיות בחודש מארס.⁶⁷

בתקופת חסן השני

ב-26 בפברואר 1961 נפטר המלך מוחמד החמישי וב-3 במארס ירש מולאי חסן את כיסא אביו. בתום ימי האבל התכנסה ועידת מועצת הקהילות ב-19 וב-20 במארס, בהשתתפות 250 צירים בראשותו של היושב ראש, סם בן אזרף. השר בכאי בירך את צירי הוועידה

על מזבח העצמאות. הם עשו את ההפך. בתמיכת השלטונות הקימו הצרפתים מוסדות ציוניים והפיצו את תעמולתה. הם חדרו למנהל הציבורי ותפסו בו משרות בכירות, דבר שאפשר להם נגישות לסודות מדינה שאותם יכלו לגלות. במקום להשתלב במאבק הלאומי, הארגונים היהודיים נעשו לתאי ריגול וחבלה המסכנים את ביטחון המדינה. המצב גרוע יותר מכפי שתיארנו לנו. יש לבדוק אפוא מחדש את השאלה היהודית, ולנקוט את האמצעים המתבקשים נגד הרומסים ברגל גסה את יוקרת המדינה, מפריים את חוקיה ומסכנים את מוסדותיה המקודשים.⁶²

העיתונאי מרק סבאח, מראשי התומכים בהשתלבות בפוליטיקה המרוקנית, התבקש על ידי מועצת הקהילות לנסח תשובה.⁶³ הוא תקף את הפוליטיקאים שעושים שימוש פסול בנושא הגירת היהודים כדי לתקוף את יריביהם וציין כי מאמרים מסוג זה מלבים את השנאה ליהודים ומעודדים את המבקשים לשכנע את היהודים שהם נמצאים בסכנה. מרוקו היא מולדת היהודים החיים בה זה אלפיים שנה. הוא הכחיש את הטענה כי סטודנטים יהודים שקיבלו מלגת לימודים בפריס נסעו לישראל,⁶⁴ ודרש מעורכי העיתון לגלות אחריות ולא לנקוט מדיניות מנוגדת לזו של המלך.

בישיבת מועצת הקהילות שדנה במאמרו של סבאח המליץ השר לשעבר, ד"ר לאון בן זקן, להימנע מפרסום מאמר תשובה, שכן האווירה נטתה לרגיעה ולא כדאי ללבות את האש ביחסים הבין-קהילתיים. הוא סיפר כי התייעץ בנושא זה עם השר רדה גדירה, ידידו של הנסיך מולאי חסן. השר סירב לנקוט עמדה וטען שהוא לא מעוניין להשפיע על החלטות הקהילה היהודית, אך זכותה להגיב ולהבהיר את הדברים. השר סיפר שהמלך מוחמד החמישי כעס על האירועים האחרונים ושדעתו לחדש את הבטחותיו לקהילה. בעקבות דיווח זה הוחלט לא לפרסם את המאמר בעיתון אלפג'ר אלא בעיתון קול הקהילות, בעמוד בשפה הערבית, ובן זקן יצרף גם מאמר שלו.⁶⁵ בגיליון פברואר של העיתון גינה סבאח את האווירה העכורה

המלך חסן השני עם ראשי הקהילה ביציאה מבית כנסת ביום כיפור בקזבלנקה

העממיים ופרסם סדרת מאמרים בעיתון המפלגה *L'Avant Garde*, שהופיע מדצמבר 1959 כמוסף לעיתון **אתחרייר** הערבי. לאחר השתתפות דוד אזולאי ומרק סבאח בוועידת הקונגרס היהודי העולמי שהתכנסה בז'נבה ב-20 באוגוסט 1961, העיתונים **אתחרייר** של מפלגת השמאל, **אלעלם** של האסתקלאל, **אלמוכפיה** (הנאבק) הקומוניסטי ו-*Maroc Information* המקורב לארמון, מחו על השתתפותם בכינוס שנדונו בו נושאים הנוגדים את האינטרס הלאומי של מרוקו. המפלגה הקומוניסטית ביקשה מאזולאי ומסבאח לפרסם את תוכן דבריהם בוועידה, אך השניים התנגדו לכך בטענה שהוועידה עסקה רק בנושאים דתיים של העם היהודי. קול הקהילות פרסם הכחשה להאשמת המזכיר הכללי של מועצת הקהילות בהשתתפות בוועידת ז'נבה. גם מרק סבאח ודוד אזולאי נאלצו לפרסם את עמדתם בעיתונות. לדבריהם, הם קיבלו החלטה אישית להשתתף בוועידה מפני שידעו כי ידונו בה במצב יהודי צפון אפריקה. הם ביקשו למנוע תעמולה המנוגדת לאינטרסים של מרוקו בדיונים וסברו שלדבריהם על המצב האמיתי תהיה השפעה חיובית. הם אכן שמעו שם דברים שגויים על המצב בארצם וביקשו את רשות הדיבור לתיקון העובדות. נציגים יהודים מ-36 מדינות האזינו להם. דבריהם הפתיעו את רוב משתתפי הוועידה, והד לעמדתם נמצא בדברי הסיכום של נשיא הקונגרס היהודי העולמי, נחום גולדמן. שני נציגיה של ההשתלבות היהודית באומה המרוקנית סיימו את מאמנם בהצהרה המשקפת את הסחף בעמדות רוב האינטלקטואלים שייצגו מחנה זה:

אנו מבינים ומקבלים את העובדה שנוסף על השתייכות המוסלמי למולדתו הוא מרגיש קשר לכל המוסלמים בעולם, שכן האסלאם חוצה

ועזב לאחר ישיבת הפתיחה. מתנגדי ההנהגה ייחסו את צאתו להצעת התקנון החדש של מועצת הקהילות. הם הודיעו זאת לעיתונאים והעניין פורסם בעיתונות.⁶⁸ המזכיר הכללי, דוד עמר, גינה את הטענה שכינוס הוועידה פוגע בהיטמעות הקהילה במדינה, ובנמקו את ההצעה לתקנון החדש, ציין: "במדינה תאוקרטית טעות היא לדרוש עבור הקהילה מעמד של 'קונסיסטואר' יהודי כבארצות המערב".⁶⁹ משקיפים זרים, ובהם העיתון **לה מונד**, העריכו כי משרד הפנים לא יאשר את התקנון החדש.⁷⁰ להערכת העיתונאי ויקטור מלכה, שכיסה את דיוני הוועידה מטעם העיתון *L'Arche*, הוועידה הייתה כישלון בכל המישורים, שכן במהלכה התחדדו חילוקי הדעות בקהילה ולא נדונו בה הבעיות האמיתיות.⁷¹

אלבר אפללו טען כי התקנון החדש מעניק למועצה סמכות לייצוג פוליטי של היהודים, דבר אנכרוניסטי במדינה שהוכרז בה על שוויון לכל האזרחים. העיקרון של שוויון אמת המוענק לכל האזרחים אינו מתיישב עם העובדה שחלק מן הקהילה הלאומית יהיה מיוצג פוליטית על פי אמונתו הדתית. יתר על כן, גוף מייצג יגרום לבדלנות מסוכנת של האוכלוסייה היהודית בעוד שהדאגה לאחדות לאומית דורשת להשתלב במדינה. לדעתו תפקיד מועצת הקהילות חייב להצטמצם לטיפול במוסדות צדקה וסיוע לנזקקים ולניהול צורכי הפולחן היהודי, ועליה למשוך את ידיה מנושאים פוליטיים. ועדי הקהילות הפכו לדעתו ל"מדינה בתוך מדינה". בתום הוועידה הכריז לעיתון **אלמשהיד** (הצופה) הקומוניסטי: "היהודים אינם זקוקים לנציגים או לדוברים נפרדים משלהם, ההנהגה המרוקנית מייצגת את כל המרוקנים".⁷² אפללו הצטרף למפלגת האיחוד הלאומי של הכוחות

ראשי הקהילה בתהלוכה אחרי מות המלך מוחמד החמישי בפברואר 1961

המרקונים, החיים בעוני כמו המוסלמים המרוקנים. יש להסביר להם שהם מנוצלים וכי האינטרסים שלהם ושל המוסלמים זהים.⁷⁶

במאמרו השני שיבח חג'י את היהדות וציין את תרומתה לאנושות. יבוא יום, טען, והמוסלמים יגלו, כמו הנוצרים, את הנשגב ביהדות שביטאה את שאיפות האנושות להגיע אל המוחלט, אל הטוב, אל האור ואל מעמקי הנפש האנושית. אחרי שהביע תמיכה בפיתוחה של תרבות יהודית במרוקו, תקף את נציגות הקהילה בנימוקים חברתיים: "על הממשלה לבדוק מחדש את עמדתה בנושא מועצת הקהילות שנבחרה רק על ידי בעלי זכויות יתר המסוגלים לשלם מס חודשי. האם יוכלו היהודים הפרולטרניים לשלם מס זה גם אם אינם יכולים לספק את צורכי היום-יום?" מכיוון שהמפלגות מקבלות אליהן יהודים, אין צורך במסגרת נפרדת וסגורה המעוררת שאלות וחשדנות. על כלי התקשורת המרוקנים לשכנע את המיעוט הלאומי שהוא חלק מהאומה, ושהציונות היא סכנה גזענית. כשיבינו יהודים ומוסלמים את הסתירה שבין יהדות לציונות לא תהיה בעיה יהודית. הכותב סיים את מאמרו בקריאה: "על כל אלה הרוצים לבנות את מרוקו הסוציאליסטית על צדק, אחווה וקידמה לשרש את הרע המכרסם בנו. כך נשים קץ לגזענות ולאמפריאליזם."⁷⁷

לרוע מזלם של ראשי "המסגרת", בחודשי המשא ומתן בין ישראל למרוקו, שבמהלכו התחייבו הישראלים להפסיק את פעולות ההגירה הבלתי חוקית, התרחשו תקלות מבצעיות אחדות. ב־15 באפריל 1961 נעצרה קבוצת של עשרים יהודים ליד מליה, המובלעת הספרדית בחוף הים התיכון. האחראי לקבוצה מטעם "המסגרת" נמלט. אחרי שישה ימים שוחררו הנשים והילדים, הגברים הועמדו למשפט ונדונו לשלושה חודשי מאסר. העיתון **אלעלם**, שדיווח על המקרה, דרש להוציא אותם להורג בגלל בגידה במולדת ולחוקק חוק המעניש יהודים המנסים להגר לישראל.⁷⁸ פעילת "המסגרת" אליס דהן נעצרה במכנסא ב־27 ביוני, והואשמה בעידוד יהודים לצאת ממרוקו ובארגון יציאתם מן המדינה. קבוצת היוצאים נעצרה ליד עיירת החוף נדור וגם כאן נדונו ראשי המשפחות לשלושה חודשי מאסר.⁷⁹ ב־10 באוגוסט ארגנו שליחי ישראל יציאת 51 יהודים והובילו אותם במשאית לכיוון מליה, מצוידים בדרכונים מזויפים. הקבוצה נעצרה ליד נדור, המשפחות שוחררו פרט לשישה גברים.⁸⁰ באוקטובר נעצרה עוד קבוצה ליד מליה. עקב ריבוי מקרי ההברחה,

את גבולות המדינה. [בדומה לכך] אין אנו מסכימים שתתייחסו ליהדות כאל אמונה בלבד. היהודים, לצד היותם אזרחים נאמנים לארצם, מרגישים סולידריות עם יהודים אחרים בעולם. אף מדינה בעולם, יהיה משטרה אשר יהיה, אינה דורשת מן היהודים שיישארו סגורים בגבולות ארצם ללא קשר רוחני או תרבותי עם בני דתם. אנו מצפים שתקבלו את צדקת עמדתנו לפי מסורת האסלאם שפרחה בימי הרמב"ם ועברה ללא אבחנה מקורדובה לפאס או לקהיר מבלי שיהודים או מוסלמים ימצאו בה פגם.⁷³

כחודשיים לאחר מכן, באוקטובר 1961, פרסמו חמישה יהודים קומוניסטים מתומכי ההשתלבות גילוי דעת המגנה את השתתפות מרק סבאח ודוד אזולאי, אף הם מתומכי ההשתלבות, בוועידת הקונגרס היהודי העולמי, בניגוד לאינטרס הלאומי. מועצת הקהילות פרסמה בביטאונה מכתב גלוי בחתימת רלף בן הרוש מאודי, רוז'ה כהן, ג'ו לוי, סימון לוי ואברהם צרפתי, שהעריכו כי מבחינה לאומית מרוקנית אין לפעול בקונגרס היהודי העולמי, שכן זהו גוף פוליטי שרוב חבריו ציונים. זאת ועוד, נחום גולדמן הוא יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית ורוב נציגי הקונגרס הם נציגים מארצות הברית ומבריטניה המערבית אינטרסים כלכליים של המערב, בעוד שמרוקו מנהלת מדיניות ניטרלית של אי הזדהות. עובדה זו הופכת את הקונגרס לגוף המנוגד לאינטרס הלאומי:

פעולתו של הקונגרס היהודי העולמי נשענת על התאוריה השגויה שהיהודים מכל העולם הם עם אחד ושעליהם לתמוך במדינת ישראל כמולדת כל היהודים. ההשקפה הציונית מנוגדת לדרך ההשתלבות של מיעוטים דתיים יהודים בקרב אומותיהם. בזכות אידאולוגיה זו מרשה לעצמו להתערב בעניינים פנימיים של מדינות בתואנה של חופש הגירה לישראל. עלינו, המרוקנים היהודים, לפעול למען אינטגרציה מוחלטת של המיעוט היהודי הדתי בקרב האומה המרוקנית.

לטענתם מן הבחינות ההיסטורית, הכלכלית, הלשונית והתרבותית יהודי מרוקו הם מרוקנים. מיזוג שתי הקהילות ייעשה באמצעות המאבק בגזענות ובציונות שברחוב היהודי. מאבק זה אינו יכול להתקיים בארגון כמועצת הקהילות, שהיא ירושה ממשטר החסות הצרפתי.⁷⁴ מועצת הקהילות העדיפה לא להגיב ולתת לסערה להירגע. היא טענה ששני חבריה השתתפו בוועידה לא כנציגי הקהילה.⁷⁵ בשני מאמרים מן ה־5 וה־6 בספטמבר 1961, הזכיר עבד אלסלם חג'י מהעיתון **אתחריר** את המחלוקת שהתגלעה בוועידת מועצת הקהילות בין קבוצת האינטלקטואלים ובין נכבדי קהילה. במאמר הראשון הכותב ניצל את הוויכוח ותקף את פעילות "המסגרת" במרוקו: "פעולת הציונים במרוקו עומדת בסתירה מוחלטת למשימות הלאומיות. אין להכחיש שלציונים יש השפעה וכוח במדינה חברה בליגה הערבית. סובלנות משמעה קיום יחדיו של רוב ומיעוט, אולם בשום אופן אין זכות קיום לארגונים זרים החותרים תחת ביטחון המדינה". הכותב ניתח את מצב היהודים במרוקו והפריד בין הציונות ליהדות:

המיעוט היהודי לא השתלב באומה, למרות המאמצים. גם למוסלמים יש חלק באחריות למצב זה [...] התעמולה הציונית היא סכנה לקיום בצוותא, שכן היא מעוררת אנטישמיות בחוגים אחדים. לא הייתה מתעוררת מחלוקת לו לא היו מעוררים אותה באורח מלאכותי. על המשכילים הערבים מוטלת אפוא החובה לנהוג בתבונה. אסור להם להתקוף את כל היהודים ללא הבחנה ולומר להם שהם בוגדים בגלל בגידת נציגים יהודים. להיפך, יש להפריד בין הבוגדים ובין כל היהודים

בנמל לעלייתם לאנייה ולהפלגתם. העיתון שאל אם אין זו בגידה בעניין הערבי והפלסטיני וטען שבשנת בצורת מחר המלך חסן השני את היהודים תמורת חיטה אמריקנית.⁸⁵ העיתון השווה בין הסכם המלך המאפשר הגירת יהודים לקנדה, לעסקה שנחתמה עם אייכמן: "יהודים תמורת מאשיות". עיתון מועצת הקהילות הכחיש בשפה רפה את ההגירה לישראל אך גם הצדיק אותה באווירה ששררה במדינה ובהתנכלויות ליהודים.⁸⁶

יציאתם המאורגנת של היהודים נודעה, אם כן, ברבים. בניגוד לעמדותיו הקודמות, השר לענייני תרות והחכום עלאל אלפאסי,⁸⁷ כתב בנימת השלמה בעיתון מפלגתו, **אלעלם**, בסוף פברואר: "הגירת היהודים היא תוצאה טבעית של כיבוד הזכות לחופש התנועה". ובמאמר מערכת הפתיע אלפאסי ביחסו הליברלי להגירה:

זה שבועות אחדים קבוצות יהודים עוזבות את מרוקו לארצות שונות, צרפת, קנדה וישראל כמובן. ההגירה נושאת אופי קולקטיבי בזכות ביטול המגבלות שהוטלו על הנפקת דרכונים ליהודים. בעבר הם יכלו לקבלם רק אם הייתה סיבה מוצדקת לכך, כדי למנוע מהם להגר לפלסטין השדודה, אך המגבלות שוב לא התאימו למטרות שהוצבו להם ועקב זה גרמו לתוצאה הפוכה. מכיוון שמרוקו הייתה המדינה היחידה שנקטה צעד זה, סוכני ישראל ניצלו זאת כדי להסית את היהודים לברוח ממרוקו בכל דרך אפשרית ואף בדרך מחתרתית. הדבר גרם נזק למעמדה של מרוקו בחוץ וליוקרתה. בשל כך ויתרה מרוקו על החלטותיה הקודמות, אך המשיכה לבצע את החלטות הליגה הערבית ואוסרת על כל יהודי שנכנס לישראל לחזור למרוקו [...] אנו מתנגדים לכל הגבלה המוטלת על אורחיו היהודים.⁸⁸

אחרי משאל העם שנערך בדצמבר 1962 והבחירות לבית הנבחרים במאי 1963 היה האסתקלאל, שלא מרצונו, לאופוזיציה, ויחסו לנושא ההגירה היהודית השתנה. בהצאה לסטודנטים הכריז השר לשעבר עלאל אלפאסי: "אם אתם לא מאמינים למה שסיפרתי לכם בסוגיה של הגירת היהודים מן המדינה, אם אתם רוצים לשים לב רק לרוח הדמוקרטיה ממנה אני שואב, אתם יכולים לראות כי יהודי".⁸⁹ **אלעלם** שינה את עמדתו להגירה והשתמש בה לניגוח יריביו הפוליטיים:

מתברר עתה שהממשלה משלמת ליהודים את מחיר תמיכתם במועמדי מפלגת החזית להגנה על המוסדות התחוקתיים, בראשות שר הפנים רדה גדירה. האחרון ערך לפני הבחירות ביקור בקהילה היהודית ונתן הוראה ליהודים להצביע לחזית.⁹⁰ הוראה זו הופצה בידי רבנים בבתי הכנסת. כך שיטפה פעולה הממשלה עם התנועה הציונית כדי להציף את פלסטין השדודה במהגרים יהודים, זאת מבלי להזכיר את התרומה שהיא תורמת לחיזוק מדינת ישראל. התחייבויותינו לערבים אוסרות עלינו לבגוד בהסתחיתנו.⁹¹

מאמר זה עמד בסתירה למאמר המערכת של עלאל אלפאסי בזכות הגירת היהודים מעט יותר משנה קודם לכן.⁹² עובדה זו לא הייתה זרה לראשי הקהילה, שפרסמו בביטאונם מאמר ראשי בכותרת, "נא לכוון את כינורותיכם". במאמר נכתב:

אשר לבעיית היציאה לעבר אופקים חדשים של גורמים יהודיים אחדים שלא הצליחו להתאים את עצמם לקצב הכללי החדש של המדינה, הבענו יותר מפעם אחת את דעתנו על זה. אולם, אין אנו יכולים לעמוד בפיתוי להביא את דברי עלאל אלפאסי עת היה שר ולעומתם את דבריו כשעבר לאופוזיציה. אז יתברר מה ההבדל בין מפלגה קואליציונית ובין מפלגת אופוזיציה. היהודים אינם נושא למיקוח פוליטי שמנצלות

כרוז של ארגון אל-וויפאק

פרסם עיתון האסתקלאל, **אלעלם**, התקפה חריפה על ההגירה הבלתי-גלית: "הגירת היהודים המרוקנים לישראל צריכה לגרום למבצעה עונש מוות, שכן כמות כבגידה במולדת. העונש שהוטל על עשרים יהודים שנעצרו עת ניסו לעזוב שלא כחוק את המדינה ונשפטו לשלושה חודשי מאסר בבית המשפט בנדור הוא בלתי מספיק".

הקבוצה שחוררה אחרי זמן קצר.⁸¹ בגיליון יולי של הירחון קול הקהילות התלונן דוד עמר במאמר מערכת שה"סחבת" בדרכונים עדיין נמשכת. עמר הזכיר את היהודים ששוהים מחוץ למדינה ואין באפשרותם לחזור למרוקו כיוון שהקונסוליות של המדינה מסרבות להאריך את תוקף דרכוניהם: "הגיע הזמן שייפסק הדבר ועמדה החלטית של שר הפנים, מלווה בהוראות חמורות ומדויקות לממונים, לא תשאיר מקום לאי הבנות ולשרירות לב. אחת ולתמיד תאושר מחדש הזכות היסודית שאין לפגוע בה מכל נימוק שהוא ושאי שמירתה גוררת מצב הפוגע באינטרס הכללי". נראה שדברי עמר ביטאו רצון להפגין עמדה נחרצת של הנהגת הקהילה.⁸²

אחרי הסכם הפרשה החשאי שעליו סוכם בין נציגי ישראל למרוקו בראשית אוגוסט 1961 וההגירה הדיסקרטית שהחלה בעקבותיה ב-28 בנובמבר,⁸³ משכה התכונה של המשפחות שנשטו דירות ועסקים את תשומת לב המפלגות. בניגוד לעמדת הארמון, האסתקלאל והמפלגה הדמוקרטית לעצמאות, דרשה מפלגת האופוזיציה השמאלית, האיחוד הלאומי של הכוחות העממיים, את סגירת שערי היציאה מן המדינה. זרם היהודים שיצא באמצעות שליחי ישראל הפתיע גם את מקורבי הארמון, שלא האמינו שפתיחת השערים תגרום לבהלת יציאה בקנה מידה כה גדול. למרות מאמצי ישראל להטיל צנזורה על הידיעה על יציאת יהודי מרוקו, פרסמו הניד יורק **טיימס** ב-8 בדצמבר והג'ואיש כרוניקל ב-15 בחודש ידיעות על ההגירה ועל הסכם שהושג עם שלטונות מרוקו.⁸⁴ כחלק ממאבק מפלגת בן ברפך בארמון, הצליח עיתון המפלגה **אתחרייר** להגניב צלם לנמל קזבלנקה ופרסם בעמודו הראשון, ב-16 בדצמבר, תמונות גדולות של יהודים הממתנים

- 1859-1948, Rabat 1994, p. 483.
- 5 דו"ח חיים יחיל, סמנכ"ל משרד החוץ, על שיחתו עם מרסל שטיין שחזר משיחות במרוקו, 8.11.1957, ארכיון מדינת ישראל (להלן: אמ"י), משרד החוץ, 4317/10II.
- 6 ויקטור מלכה מצייין מפקד שנערך בשנת 1960 שנמנו בו 160,000 יהודים במרוקו לעומת 230,000 בשנת 1950. Victor Malka, "La situation des communautés juives en Tunisie et au Maroc. L'Exemple marocain", *L'Arche*, 62 (mars 1962).
- 7 דברי אלכסנדר איסטרמן באספת המליאה הרביעית של המחלקה המדינית של הקונגרס היהודי העולמי בשטוקהולם, דו"ח מאוגוסט 1959, מובא במאמרו של מיכאל מ' לסקר, "עלית יהודי מרוקו, מדיניות הממשל ועמדת הארגונים היהודיים בעולם 1956-1949", *שורשים במזרח*, ב (1989), עמ' 354.
- 8 מרדכי גזית בשגרירות ישראל בווינגטון ליוחנן מרוז במשרד החוץ בירושלים, 22.2.1961, אמ"י, משרד החוץ, 941/8.
- 9 Daniel Rivet, *Le Maroc de Lyautey à Mohammed V: Le double visage du protectorat*, Paris 1999, p. 418.
- 10 על טיעוני המלך להתיר יציאה מאורגנת מן המדינה ראו, Yigal Bin-Nun, "La quête d'un compromis pour l'évacuation des Juifs du Maroc", in: Shmuel Trigano (ed.), *L'exclusion des Juifs des pays arabes (Pardès 34)*, Paris 2003, pp. 75-98.
- 11 פיל באום והרברט פוסטר, תזכיר בנושא מרוקו, הוועדה הבין-לאומית של הקונגרס היהודי העולמי, 30.1.1961, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4III.
- 12 Robert Assaraf, *Mohammed V et les Juifs du Maroc*, Paris, 1997, pp. 215-216 (להלן: Assaraf, *Mohammed V et les Juifs*).
- 13 Georges Ollivier, *L'Alliance Israélite Universelle 1860-1960, documents et témoignages*, Paris 1959, pp. 225-228.
- 14 Assaraf, *Mohammed V et les Juifs*, p. 218.
- 15 שם, עמ' 241-242.
- 16 Toledano Meyer, "Le demain de Maroc", *Maroc Presse*, 8.11.1955. קודם לכן הביע טולדנו דעות דומות גם באותו עיתון ב-7.10.1955 ובעיתון *לה מונד* ב-8.9.1955.
- 17 Joe Ohana, "Conscience nationale", *Maroc Presse*, 22.10.1955. pp. 1-2.
- 18 דו"ח של אנדרה ז'אבס מפריס, 17.6.1957, אמ"י, משרד החוץ, 2525/9. ראו תקציר בעברית בתיק 4317/10II.
- 19 Hal Lehrman, "L'El Wifak chez les Juifs marocains, entente cordiale ou collaboration", *L'Arche*, 20-21 (août-sept. 1958).
- 20 דו"ח על פגישה בין עמוס רבל ובין לאון בן זקן, 1.2.1956, אמ"י, חץ, 2525/9.
- 21 שם.
- 22 דו"ח משיחה עם לאון בן זקן בשובו מארצות הברית, אמ"י, משרד החוץ, 205/15. השיחה נרשמה כנראה בידי נציג המוסד על פי הדיווח של יהודי מרוקני שהשתתף במשלחת.
- 23 Assaraf, *Mohammed V et les Juifs*, p. 239.
- 24 ברוך דובדבני, ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בפריס, לש"ז שרגאי, 10.5.1956, אמ"י, משרד החוץ, 2388/6B.
- 25 עלאל אלפאסי, בנה של אחת המשפחות הנכבדות בפאס, היה סמל לדורשי הלאומיות המרוקנית. הוא למד במדרשת קראוין שבפאס, שהייתה חממה לרעיונות המודרניזציה של האסלאם ולמאבק במסדרים הסופיים שהפיצו אמונות מיסטיות בקרב פשוטי עם. הם הפיצו את רעיון הרפורמות בעת שלטון החסות ולאחר מכן העלו את התביעות הלאומיות שהביאו לייסוד האסתקלאל בינואר 1944.
- 26 ייתכן שאלפאסי התכוון לידיעות בנושא קיום הסלקציה שערכה עליית חולים וזקנים. יגאל בן-דון, "בחינה מחודשת של סוגיית הסלקציה של העולים ערב עצמאותה של מרוקו", *ברית*, 27 (2008), עמ' 108-102.

סם בן אורף נשיא ועידת מועצת הקהילות

המפלגות לצורכיהן לפי תור והם אינם שיעיר לעזאזל שמאשימים בכל התחלואים.⁹³

תחושות קשות בקרב היהודים הנותנים במרוקו גברו ככל שהתרכבו העוזבים. הבתים הריקים יצרו תחושת בדידות אצל הנשארים, בעיקר בשכבות העממיות, והגבירו את תחושת הניכור בקרב קרובי משפחות שלא עזבו עדיין. החלל הריק היה הוכחה לעובדה שאין עתיד להמשך קיום היהודים במרוקו. הדירות והחנויות שמהן יצאו היהודים ואוכלסו בידי מוסלמים הזכירו לכול שבמוקדם או במאוחר יהיה גם עליהם לצאת לדרך. אפילו המכתבים שקיבלו יהודי מרוקו מקרוביהם בישראל על המצב הקשה, על מחסור בעבודה, ועל תחושות האפליה, לא הצליחו לבלום את היציאות, אלא רק להאט אותה לפרקי זמן קצרים.

ההיסטוריה של יהודי מרוקו אחרי עצמאותה היא תולדותיו של פינוי כמעט מוחלט של קהילה בת רבע מיליון יהודים והעברתה באופן קבוצתי ומאורגן לישראל. הפינוי נעשה בידי גורם חיצוני שהפעיל מנגנון מורכב ומסועף להעברת אוכלוסין רבת ממדים. מעבר אוכלוסין זה שם קץ להיסטוריה ארוכה של קהילה מן הגדולות שבתפוצה היהודית שנעשתה בהגיעה לישראל לעדה הגדולה ביותר.

הערות

- 1 מוחמד בן-יוסף שב כמנצח לרבאט ב-16 בנובמבר 1955. ב-15 באוגוסט 1957 היה למלך מוחמד החמישי, ביוזמת התנועה הלאומית, ששאפה למודרניזציה במלוכה.
- 2 La communauté juive marocaine, *Le Conseil des Communautés Israélites du Maroc*, Casablanca 1998.
- 3 מפלגת האסתקלאל נוסדה אחרי פרסום מנשר העצמאות ב-11 בינואר 1944 בפאס, שעליו חתמו 58 צעירים. בראשה עמדו עלאל אלפאסי ואחמד בלפראג.
- 4 ההיסטוריון מוחמד כנביב מצייין בספרו שמפלגתו של מוחמד חסן ואזני, המפלגה הדמוקרטית לעצמאות, בלטה בהסתייגותה מן הקהילה היהודית. כביטאונה **אראי אלעם** נכתב במאמר משנת 1948: "עליהם [היהודים] להבין היטב שמעמדם מיוחד ואינו מזכה אותם בפגיעה ברגשות המוסלמים או בהתגרות בהם". Mohammed Kenbib, *Juifs et Musulmans au Maroc*.

- 27 עיתון **אלעלם**, 29.8.1956; מרדכי מ' לסקר, "מדינת ישראל ויהודי מרוקו בסבך הפוליטיקה המרוקאית, 1956-1956", מיכאל יד (תשנ"ז), עמ' רן. אלפאסי מזכיר דרכונים קיבוציים שכבר היו בשימוש אצל מפוני "קדימה" בקיץ 1956 וחזרו לשימוש במסגרת מבצע "יכין".
- 28 ברהים ואזני הושפע מדעותיו של חסיד הפאן-ערביות הלבנוני, שכיב ארסלן, נקט עמדות פרו-נאציות ושידר תעמולה היטלראית מברלין. ראו, J. Rezette, *Les Partis politiques marocains*, Paris 1955, p. 23.
- 29 בשני מאמרים בעיתון **שעב אלמע'ריבי** (העם המרוקני), בחודשים יוני ויולי 1947, תקף כתב בשם אבו ח'ליל את הציונות והביע את אכזבתו מיהודי מרוקו כפויי הטובה, שהתרחקו מן הנושא המרוקני ומסייעים לציונות לגזול אדמה ערבית ולכן אין לשתפם במאבק הלאומי אלא להחריםם כלכלית. צוטט אצל ירון צור, **קהילה קרועה: יהודי מרוקו והלאומיות, 1943-1954**, תל-אביב 2001, עמ' 84-85. עורך העיתון היה מקורב למוחמד-חסן ואזני. לעומתו ציין דוד עמר שבילדותו לא שמע הערות אנטישמיות מחבריו המוסלמים. Victor Malka, *David Amar ou la passion d'agir*, Paris 2003, pp. 22-23 (להלן: Malka, David Amar).
- 30 יעקב כרוז מן המוסד בפריס למחלקה הערבית במשרד החוץ, 28.5.1956, אמ"י, משרד החוץ, 2525/9.
- 31 R. Faligot & Remi Kauffer, *Les maîtres espions, Histoire mondiale du renseignement*, tome 2: *De la guerre froide à nos jours*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1994.
- 32 Frank Gervasi, "Blockade", *New York Post*, ארכיון אסתר גולן, ירושלים, רומה. דו"ח פרנק ג'רבוזי לאלכסנדר איסטרמן, 26.11.1957, אמ"י, משרד החוץ, 4317/10II.
- 33 *L'Information Juive*, decembre 1956.
- 34 *L'Information Juive*, janvier 1957.
- 35 פיל באום והרבט פוסטר, תזכיר בנושא מרוקו, הוועדה הבין-לאומית של הקונגרס היהודי העולמי, 30.1.1961, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4III.
- 36 Maurice Carr, "Report from Morocco: Arab-Judeo Tone Touch", *Jerusalem Post*, 27.2.1959.
- 37 ג'ו גולן לנחום גולדמן בניו יורק, 27.4.1959, אמ"י, משרד החוץ, 4310/10I.
- 38 יעקב צור למרדכי גזית, 1.4.1959, אמ"י, משרד החוץ, 4324/5II ויזמן, אוניון וכן שבת לא מוזכרים בשמותיהם.
- 39 ז'אן לפבר, "בעיית ההגירה המחתרית", **אלאסתקאלאל**, 19.4.1959. מאיר קנפו (עורך), **המחתרת היהודית במרוקו: הרשת החשאית של יהודי מרוקו (1964-1955)**, הכישלונות וההצלחות, תל-אביב 2001, עמ' 47.
- 40 פיל באום והרבט פוסטר, תזכיר בנושא מרוקו, הוועדה הבינלאומית של הקונגרס היהודי העולמי, 30.1.1961, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4III.
- 41 אלכסנדר איסטרמן מקובלנקה לנחום גולדמן, 20.4.1959, אצ"מ, Z 6/1873.
- 42 אלברט אפללו פרסם מאמר בשני חלקים בשבועון *Avant-Garde* בשנת 1958 ותיאר את עקירת היהודים מכפריהם במרוקו. שיחות עם מרק סבאח בפריס, 10.11.2008, 12.11.2008.
- 43 שמואל שגב, **מבצע יכין: עלייתם החשאית של יהודי מרוקו לישראל**, תל-אביב 1984, עמ' 147 (להלן: שגב, **מבצע יכין**).
- 44 מתוך מאמר של אלברט אפללו, ללא תאריך ומקום הפרסום, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4 I.
- 45 מסמך ללא כותרת, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4I.
- 46 שגב, **מבצע יכין**, עמ' 152.
- 47 מרדכי גזית לשמשון ארד בניו יורק, 30.4.1959, אמ"י, חץ, 4311/3. יגאל בן-נון, "שלוש שיחות של ג'ו גולן עם מוחמד החמישי", ברית, 28 (קיץ 2009), עמ' 80-87. הנ"ל, "דיפלומט נון-קונפורמיסט", הקדמה לספרו של ג'ו גולן, **דפים מיומן**, ירושלים 2006, עמ' 7-15.
- 48 מרדכי גזית לשמשון ארד בניו יורק, 30.4.1959, אמ"י, משרד החוץ, 4311/3.
- 49 אנדרה שורקי למרדכי גזית, 4.12.1959, דו"ח על פגישתו עם בן בן-נון, אמ"י, משרד החוץ, 4318/3I.
- 50 השיחה התנהלה זמן לא רב אחרי אירועי ואדי סאליב שבהם מחו יוצאי מרוקו בשכונה החיפאית על יחס השלטונות אליהם. בעקבות האירועים הוקמה ועדה ממלכתית בראשות השופט שמעון אגרנט וראש הממשלה מינה את אנדרה שורקי ליועץ ראש הממשלה לנושא מיזוג גליות.
- 51 דו"ח אלכסנדר איסטרמן מפגישתו עם בן בן-נון, 11.4.1960, אמ"י, משרד החוץ, 934/32.
- 52 תרגום מאמר מן העיתון **אלעלם**, 6.9.1961, אמ"י, משרד החוץ, 3755/14.
- 53 תרגום מאמר מהעיתון **אתחריר**, 6.9.1961, אמ"י, משרד החוץ, 3755/14.
- 54 Yigal Bin-Nun, "Chouraqui diplomate, Débuts des relations secrètes entre le Maroc et Israël", *Perspectives*, 12 (2008), pp. 169-204; Idem, "La négociation de l'évacuation en masse des Juifs du Maroc", in Shmuel Trigano (ed.), *La fin du Judaïsme en terres d'Islam*, Paris, 2009, p. 303-358 (להלן: Bin-Nun, "La négociation de l'évacuation").
- 55 **ביוליטין 55** [של המוסד], 9.11.1960, אמ"י, משרד החוץ, 3760/9 (להלן: **ביוליטין 55**).
- 56 יגאל בן-נון, "המאבק בגלויים אנטי-יהודיים בעיתונות המרוקנית בשנים 1963-1963", **קשר**, 36 (2007), עמ' 123-130.
- 57 **ביוליטין 55**.
- 58 דו"ח לא חתום מטעם "המסגרת", "האירועים ביהדות מרוקו בתשעת החודשים של שנת 1961", אמ"י, משרד החוץ, 3755/14. ויקטור מלכה מצייין שהעורך בפועל היה אדמון סויסה ולא מרק סבאח. שיחה עם ויקטור מלכה במשרדו בפריס, 31 במאי 2000. יגאל בן-נון, "דמותה של הקהילה היהודית במרוקו העצמאית בעיני שליחי ישראל", ראו כתב עת לחקר העברית באירופה, פריס *Revue Européenne des Études Hébraïques*, 9 (2005), pp. 57-70.
- 59 תזכיר בנושא מרוקו של הוועדה הבין-לאומית של הקונגרס היהודי העולמי, 30.1.1961, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4. דו"ח בצרפתית, 10.1.1961, אמ"י, חץ, 941/7, נכתב כנראה בידי איש שלוחת המודיעין של "המסגרת" שישב במרוקו, Pinhas Karitz, *L'organisation et les tendances politiques des Juifs au Maroc depuis l'indépendance*, Thèse de doctorat (ronéotypé) Université de Paris [1984], pp. 22-24 (להלן: Karitz : *L'organisation*).
- 60 דו"ח לא חתום, אמ"י, משרד החוץ, 3329/27.
- 61 אלכס גתמן לאפרים רונאל, 15.1.1961, בתוך: אליעזר שושני, **תשע שנים מתוך אלפיים**, חלק א: שליחות של ישראל בגולת מרוקו 1954-1964, תל-אביב 1964, דפים 123-124 (להלן: שושני, **תשע שנים**).
- 62 פיל באום והרבט פוסטר, תזכיר בנושא מרוקו, הוועדה הבין-לאומית של הקונגרס היהודי העולמי, 30.1.1961, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4III. דו"ח ארגון בני ברית על מרוקו, 27.2.1961, אמ"י, משרד החוץ, 4318/2.
- 63 יגאל בן-נון, "המתקפה התקשורתית הישראלית על מרוקו אחרי טביעת ספינת המעפילים 'אגוז' בינואר 1961", **קשר**, 38 (2009), עמ' 55-65.
- 64 דברי מרק סבאח הופנו אל מזכיר איחוד הסטודנטים, מהדי עלאוי. אנדרה שורקי למרדכי גזית, 4.12.1959, דו"ח על פגישתו עם בן בן-נון, אמ"י, משרד החוץ, 4318/3I. יוסף טולדנו, "העלייה בפולקלור ובהומור היהודי במרוקו", ארגון פעילי המחותרת, ההעפלה ואסירי ציון בצפון אפריקה, יום העיון השני, 19.11.1987. לדברי יוסף טולדנו בשנת 1961 היו כמחצית מן הסטודנטים במעונות ב"בית מרוקו" בפריס יהודים, כ-300. שיחה עם חיים בניסטי בביתו ליד פריס, באפריל 1999.
- 65 דו"ח בצרפתית בלתי חתום [פנחס קציר], 1.2.1961, אמ"י, משרד החוץ, 941/7; דו"ח בעברית של המוסד, 1.2.1961, שם, משרד החוץ, 4318/4I. מצוטט אצל Karitz, *L'organisation*.
- 66 שם, עמ' 243-245. *La Vigie marocaine*, 24.2.1961.
- 67 Victor Malka, "Maroc, des raisons d'espérer", *L'Arche*, 57 (octobre 1961) (להלן: Malka, "Maroc"). בנימין [רותם] לי' מרוז, 11.2.1961, אמ"י,

- 81 Tad Szulc, *The Secret Alliance: The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War*, New York 1991, p. 271.
- 82 קול הקהילות, גיליון מס' 7, יולי 1961. פנחס [קציר] לי' מרוז, 8.9.1961, אמ"י, משרד החוץ, 3755/14.
- 83 Bin-Nun, "La négociation de l'évacuation", pp. 303-358.
- 84 שגב, מבצע יכין, עמ' 248.
- 85 בגלל הגידול הדמוגרפי נעשתה מרוקו מיצואנית חיטה ליבואנית שלה. הססמה בערבית, "חסן מכר את היהודים תמורת חיטה", הפכה למטבע לשון רווחת. לטענה שהאמריקנים הם שמימנו את יציאת היהודים ממרוקו על פי ההסכם מחודש אוגוסט, לא היה על מה להסתמך. האוצר הישראלי מימן את העסקה עם הארמון באמצעות הסוכנות היהודית. ראו Bin-Nun, "La négociation de l'évacuation", pp. 303-358.
- 86 שושני, תשע שנים, חלק א, דפים 99-103.
- 87 מיניסטריון החבוס טיפל בנכסי ההקדש (הוואקה) המוסלמי.
- 88 אלעלם, 15.3.1962; צוטט בקול הקהילות, גיליון 25, מאי 1962.
- 89 Ahmad Ouardighi, *Le Maroc de la mort de Mohamed V à la guerre des sables*, 1961-63, Rabat.
- 90 אלפאסי התכוון לנאום שר הפנים גדירה בפתיחת הוועידה השנתית של מועצת הקהילות, ב-28 באפריל 1963, שבו ביקש מן היהודים ליטול חלק בבחירות.
- 91 אלעלם, 31.3.1963; צוטט בקול הקהילות, גיליון 25, מאי 1962.
- 92 הכוונה למאמר מערכת בחתימת עלאל אלפאסי בעיתון אלעלם, 15.3.1962; צוטט בקול הקהילות, גיליון 25, מאי 1962.
- 93 קול הקהילות, גיליון 25, מאי 1963.
- משרד החוץ, 941/7.
- 69 הקונסיסטאר נותן שירותי דת ופולחן וקיים בצרפת מאז ימי נפוליאון, ואילו הקהילה היהודית במרוקו טיפלה לא רק בנושאים דתיים אלא גם בנושאים חברתיים וארגוניים של הקהילה.
- 70 *Le Monde*, 21.3.1961.
- 71 דו"ח בלתי חתום [פנחס קציר] בנושא "האירועים ביהדות מרוקו בתשעת החודשי שנת 1961", אמ"י, משרד החוץ, 3755/14.
- 72 קטעי עיתונים בלתי מזהים, ארכיון פרטי, אליאס בן ועיש. דו"ח של המוסד, בלתי חתום, 26.1.1962, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4. ראו גם Karitz, *L'organisation*, pp. 247-248; Malka, David Amar, p. 95.
- 73 קול הקהילות, גיליון מס' 9, אוקטובר 1961.
- 74 דו"ח בלתי חתום [פנחס קציר], בנושא "האירועים ביהדות מרוקו בתשעת החודשי שנת 1961", אמ"י, משרד החוץ, 3755/14.
- 75 קול הקהילות, גיליון מס' 8, אוגוסט 1961.
- 76 קטעי עיתונים בלתי מזהים, ארכיון פרטי, אליאס בן ועיש. דו"ח של המוסד, בלתי חתום, 26.1.1962, אמ"י, משרד החוץ, 4318/4. Karitz, *L'organisation*, pp. 247-248; Malka, David Amar, p. 95.
- 77 Karitz, *L'organisation*, pp. 247-248.
- 78 דו"ח לא חתום [פנחס קציר], בנושא "האירועים ביהדות מרוקו בתשעת החודשי שנת 1961", אמ"י, משרד החוץ, 3755/14. עדות ג"ה [גבי הנדל], בתוך: שושני, תשע שנים, חלק ב, "דברי חברים" (עמודים לא ממוספרים).
- 79 ביוליטין 60 [של המוסד], 17.8.1961, אמ"י, משרד החוץ, 3755/1.
- 80 שמואל שגב, מבצע יכין; שמעון שטרית, חלוצים בדמעה: פרקי עיון על יהדות צפון אפריקה, תל-אביב 1991.